П'єса на чотири розділи

ДІЙОВІ ОСОБИ

Маруся

Леонід

Трохим — партійні товариші

Цінність Маркович

Оксана

Михайло

Робітники,

дівчата.

Помічник начальника тюрми.

Я в д о х а.

1-е, 2-е, 3-е, 4-е, 5-е вікна камер уголовних.

Вартовий.

Пані в траурі з дочкою.

Дві панночки.

Міщани, селяни під тюрмою.

Втікачі.

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

Лісок. Полянка. Майський сонячний день.

Нема нікого. Зліва недалеко десь чути жіночий палкий голос; по тону помітно, що говориться про мову. Часом вирива́ється гомін оплесків. Хутко виходить Трохим, за ним поспішає Цінність Маркович. Трохим — здоровий мускулистий парубок; рухи нетерплячі, палкі. Цінність Маркович — людина літ 32—34, з кучерявою борідкою й великим лобом. Очі уважні, бігаючі; вчувається не раптова, але вперта, завзята енергія. На лиці переважна діловита заклопотаність.

Трохим. Ні, це неможливо, це — неможливо!

Цінність Маркович. Та слухайте, чудачина ви, чорт би вас побрав... Так же не можна! Не можна, любчику. Треба буть терплячішим до людей.

Трохим (швидко ходячи по полянці). Я не можу! Я не можу. Вона говорить просто неможливо! Просто неможливо! Так есдек говорить не може... Це — есерство, анархізм, каде-тизм, що хочете, тільки не соціал-демократична промова Як собі хочете! (Зупиняючись). Потім, що це за манера промовлять? Вона весь час не зводить очей з Леоніда. Вона до нього говорить, а не до маси. К чорту з такими промовами! От що! (Ходить).

Цінність Маркович. Ага! Так он чого бісова зозуля кувала...

Трохим (зупиняючись). Зовсім не он чого, а вся її промова...

Цінність Маркович. Чекайте, любчику, не гаря-чіться. Ви мені скажіть: її слухають? Трохим. Ну, слухають... Але ж...

Цінність Маркович. Очі у цеї маси горять зараз!

Трохим. Ну?

Цінність Маркович. Маса ця готова зараз ?а нею в огонь і в воду?

Т р о х и м. Та це, скажете, через те, що вона гарно говорить? Ха-ха-ха! Через те, що вона — гарна! От через що!

Цінність Маркович. Любчику мій! Ви самі зараз хвилюєтесь тільки через те, що вона — гарна... Яке нам діло до того, через що у маси очі горять? Нам треба, щоб вони горіли.

Трохим. Напоїть тоді горілкою, ще лучче горітимуть.

Цінність Маркович. Горітимуть не тим... У маси треба перш усього з-під мусору виковирнуть соціальну сльозу. Перш усього, любчику, соціальну сльозу! А одною горілкою не втнеш... Вона промовляє неважно, це правда, і знання у неї не багато, і... хоче буть Жанною д'Арк, але зате... у неї краса. У всякого свої цінності. А ви не хвилюйтесь. Вона все ж таки говорить, а що трошки набріхує на соціал-демократію, то це вже не такий гріх. Хто перед богом не винен? А зате ви подивіться, як її слухають, хоч вона й дивиться на того чортового Леоніда! Га? Багато ви бачили, щоб з такими роззявленими ротами слухали ораторів? Ви гляньте... (По-вертається в бік голосу). Ач, як завмерли... Ротами слоаа ловлять... А гарна, канальська дівчина: що гарна, то гарна!

Трохим (похмуро). Слухайте, Цінність Маркович...

Цінність Маркович (повертаючись до нього). Слухаю, любчику...

Трохим. Я в справі з побігом не хочу брать участі...

Цінність Маркович (здивовано). Оце маєш! Це ж через що саме?

Трохим. Не можу.

Цінність Маркович (стурбовано). Ну, слухайте, радість моя, не вигадуйте ви чорт батька зна чого. Чого ж ви не можете?

Т р о х и м. Не можу! Тільки ви не думайте, що я боюсь... (Ходить по полянці. Раптом зупиняється). Ну, слухайте, щоб ви чого не думали, я вам скажу прямо, чорт вас побери: ревную! От і все. (Ходить знов).

Цінність Маркович. Кого? До кого?

Трохим. Марусю до Леоніда.

Цінність Маркович. Ну, слухайте, серце, це — причина, яку б я не зважився в протоколі засідання записати...

Трохим. Може буть, може буть...

Цінність Маркович. Так пересилить же можна себе, любчику!

Трохим (зупинившись). Не можу. Пробував. Ревную до того, що голова крутиться... Не то що алегорія, а от так прямо-таки крутиться, та й годі... Оттак звідси (показує на низ живота) якась хвиля як посуне, так аж туман в очах...

Знаю — дикість прадідів, некультурність, але не можу... Не можу! Буває, що схопив би її і його й зубами порвав би на шматки: І аж гарчав би... Не можу, говорю вам, нароблю дурниць! Каятись самі будете...

Замість в стіну, візьму й шпурну у них бомбою. Найдіть когось іншого на моє місце...

Цінність Маркович. Голубчику мій! Я розумію ваше становище, але ви самі добре знаєте, що нема нікого. Та ще на ваше місце. Не всякий з цим любить діло мати. Це раз. А друге, що просто нема нікого. Після розгрому вашої організації треба було з мікроскопом розшукувать вас. Один, два, та й уже. Ну, хто може? Леонід? Ну, його треба насамперед самого підвести до стіни, підперти його, щоб вітер не звалив, а тоді вже хай пуска бомбу з рук.

Трохим. Михайло міг би.

Цінні.с ть Маркович. Михайло, серце, жонатий чоловік. А лучче мені мати діло з бригадою холостих жандармів, ніж з одним жонатим товаришем. їй-богу! До речі, й Леонід жонатий, хоча тут... Ну, та не важно. Ні, любчику, Михайло не годиться. Він до того ще й робітник. Як щось станеться з ним, покине нам жінку з трьома дітьми... Не талія! 1 Пересильте ви себе. Закрутіть віжки на руку і...

Трохим. Ні, не можу! Боюсь. Хай тоді ні вона, ні він не беруть участі...

Цінність Маркович. Ну, а хто?

Трохим. Замість Леоніда — Оксана, а замість Марусі... (Мовчить).

Цінність Маркович. От бачите: а замість Марусі вже й нема нікого. А Оксана знов з шестимісячною дитиною... Ні, голубе, плюньте, не псуйте справи... Тут же, серце, все-таки йдеться про волю дванадцяти товаришів. І це ж треба подумать, на худий кінець. Га? Та потім... Чекайте! Та звідки ви знаєте, що вона любить Леоніда? Вона вам сама казала?

Трохим. Ні, не казала, але...

Цінність Маркович (зрадівши). Не казала? Хо! Так чого ви тут...

Трохим. Але я сам бачу.

Цінність Маркович. Ну, любчику, це — не глагол! Це — не глагол! Ви іменно той, що ні чорта не можете побачить. Іменно, радість моя, не той... А от я бачив, що вона якраз не любить Леоніда... Якраз це саме я бачив. А що хочете знать, то іменно вас вона любить.

Трохим. Ну, це вже ви, той...

Цінність Маркович. Правда! Правда, голубе. Я навіть здивувався, як ви сказали, що ревнуєте. "От, думаю собі, ідіот...— ви вибачайте, це ж я про себе так думав...— От, думаю, халява: дівчина з ним така мила, весела, оченята сміються, грають, горять, а він ревнує..." Та до кого ще? До Леоніда! Ну, любчику, ви таки ні чорта не бачите. Прямо-таки ні чорта, та й годі!

Трохим (м'явше). Ну, розкажіть ви кому іншому...

Цінність Маркович. Ні, голубе, це вже ви розкажіть і іменно кому іншому, а не мені. І розкажіть, наперед узнавши, довідавшись, а не те, що так... Треба все своїми власними руками обмацать, своїми очима обдивитись, а тоді купувать. От трохи зараз скандала не зробили... Ну, подумайте самі, якби ви засвистіли або закричали, що вона не так говорить, якби ви обідили дівчину, яка, може,"вас любить. Що б ви, думаєте, дуже до серця їй припали б за це? Ех, народ! "Леоніда любить". А вона, якщо це істинно сказать, може, нікого ще не любить, бо вона Жанна д'Арк. От що! Ага! Добре, що згадав. Слухайте, серце, вона неодмінно хоче взять на себе "функцію" кидання під стіну. Вона подвигів шукає? Чудово. Тільки не треба, що ці подвиги були смішні. А крім того, вона ще може попсувать всю справу: бомби до стіни не донесе, розірветься у неї в руках, її к лихій годині пошматує і весь побіг провалить. Треба їй говорити, що вона призначена для іншого. А поки

що вона своєю красою не одне ще пролетарське серце зворушить. Погано тільки, що деякі серця занадто вже ворушаться. Ну, та де ліс рубають, там і тріски летять. Так от, любчику, майте це на увазі, як будемо сьогодні рішать справу. А сьогодні треба неодмінно все скінчить. Публіка в тюрмі хвилюється, жде, може дурниць накоїти І самі ви будьте хорошим, не гальмуйте справи. Центральний Комітет доручив мені цю справу, і я мушу її довести до хорошого краю. Не кладіть же мені свині, голубе, і самі себе не ставте в смішне становище.

Трохим. Слухайте, тільки, будь ласка, нікому нічого про це... Я вам як відповідальному організаторові сказав, щоб не думали чого. Це моє інтимне життя, і я не хотів би, щоб...

Цінність Маркович. Я розумію, я розумію, будьте спокійні...

Т р о х и м. А потім... Ви — справжній Цінність Маркович. Як це у вас по-торговому усе, математично. "Треба держать її на цій мрії, бо це для нас корисно..." Може, й корисно, не знаю, тільки я вам не ручаюсь за себе. Накипить, скажу всю правду, й каюк. Не обіцяю. Не можу підраховувать. Ніколи не торгувавсь і торгуватись не буду.

Цінність Маркович. Невже не торгувались? (Сміється). Ех ви, дворянчики! Ну, а як ви думаєте, через що Леонід більше подобається Марусі? Га? (Трохим мовчки дивиться на нього). Ну, от розміркуйте, через що? Так бог дав? Га? Того, голубчику, що Леонід уміє торгуватись. "Накипить, і всю правду скажу". Ех, ви! їй ваша правда потрібна як сироті трясця. Ви їй дайте ту цінність, що дає Леонід, отоді й сторгуєтесь. Дайте ій любов до її високої душі, не кажіть, що вона програму перебріхує, от і побачите... Життя, любчику, базар. Хочеш бути багатим? Виходь з товарами, торгуйся, обмінюй, рости, сам давай і у других бери. А як сам не маєш ні чорта, то й візьмеш чорта пухлого. Так було, так буде до кінця віку.

Трохим (лягаючи на траву). Слухайте, ви вже написали свій курс торгової філософії?

Цінність Маркович. Ні, ще не написав. Ще не написав. Часу нема. От як ще трохи повозюсь з такими організаціями, як ваша, та попаду в тюрму,— отоді вже напишу, неодмінно напишу. Ну, говоріть: будете строїть дурниці? Ідете на побіг?

Трохим. Та, чорт вас бери, іду!

Цінність Маркович. Ну, от, так би й давно. Вчить вас, пістолетів, треба. От ви прийдіть до мене вільним часом, я вам прочитаю лекцію своєї філософії, може, не таким диким будете...

Трохим (сміючись). Е, ні! Я вже лучче бомбу піду кидать...

Цінність Маркович. А розум... За сценою оплески. Цінність Маркович і Трохим разом озираються.

Цінність Маркович (придивляючись). Скінчила, чи що? Ні, щось дуже швидко. Щось сталось наче... Чи не істерика? З нею це може бути. Іде сюди, лице незадоволене, знервоване...

Трохим. З Леонідом...

Цінність Маркович. Да, щось говорять. Гаряче... Дивно. Щось трапилось. (Серйозно й поспішно до Трохима). Ну, так слухайте, любчику: значить, ідете? Чуєте?

Трохим (дивлячись в лісок, неуважно). Чую. Щось справді сталось. Робітники дивляться їм вслід...

Цінність Маркович. Да, да... Тільки слухайте сюди: Марусі бомби не давать. Чуєте?

Трохим. Розуміється.

Цінність Маркович. Потім зараз же тут в ліску треба обсудить, як бути з тюремними, їх треба обов'язково завтра ж сповістить про день. Не пізніше.

Трохим. Якщо ми щось вирішимо.

Цінність Маркович. Треба вирішить, треба! От я тільки боюсь, що не можна буде завтра сповістить їх. Побачення тільки по п'ятницях, значить — ще чотири дні.

Поштою не можна. Ех, біда!.. (Тихіше). Ну, так, любчику, не строїть дурниць! Чуєте? Трохим. Та добре.

Входить хутко Маруся, за нею Леонід. Маруся — дуже гарна, молоденька дівчина, з великими, натхненними очима. Дуже нервова, нездержана. Говорить іноді піднятим тоном, високим

стилем, особливо як хвилюється. Леонід — худощавий, з блідо-матовим лицем, трохи згорблений; невеличка гарна борідка; короткозорий, носить пенсне, яке часто витирає, кліпаючи очима. Часто має вигляд здивований, надто коли сердиться.

М а р у с я. Не вірю! Не вірю! І я вас прошу, лишіть мене одну! Я не можу!..

Леонід. Але ж, Марусю, це просто чудно... Хіба ж можна так?

Цінність Маркович. Що таке? Що там сталось?

Леонід. Товаришка посередині перервала свою промову й пішла...

Цінність Маркович. Через віщо?

Леонід (мнучись). Я, право, сам не знаю. Робітники дуже вражені...

Цінність М а р к о в и ч. А ви їх так і покинули? Ідіть же швидше назад і заспокойте їх. Скажіть, що товаришці зробилось погано, що вона спочине й зараз прийде.

Маруся (сівши на траву під деревом, нервово). Я не прийду більше!

Цінність Маркович (моргаючи Леонідові). Ідіть, ідіть, любчику. Товаришка заспокоїться. Я їй скажу пару солодких слів...

Маруся. Я хотіла б зостатись сама.

Цінність Маркович (киваючи Леонідові). Ідіть, ідіть. Та й ви, Трохиме... Ідіть, заспівайте з ними щось. А мені треба з товаришкою дещо конспіративно побалакать.

Леонід помалу йде, за ним Трохим, озираючись на Марусю.

Цінність Маркович (присідаючи коло неї, м'яко). Я на одну хвилиночку. Маленька справа єсть. Тільки, може б, ви мені сказали все-таки, що там у вас вийшло? Га?

Маруся. Вийшло те, що я більше ніколи не буду промовлять перед масою!

Цінність Маркович. То ж чого так?

Маруся. Бо мене не слухають.

Цінність Маркович. Вас не слухають? Е, моя хороша, це вже ви вередливі дуже...

Маруся. Вони не слухають, вони дивляться на мене! Вони красу мою слухають. (Проводить плечима і закриває лице руками). І це сказав робітник! Робітник!

Цінність Маркович. Який робітник? Що сказав?

Маруся (зриваючи руки, з обуренням). О, проклята краса моя! Я ненавиджу її од всеї душі!

Цінність Маркович. Та за віщо, голубонько? Що вона вам зробила?

Маруся. Вона зробила те, що я не можу бути вільною. От що вона мені зробила. Вона скрізь мішається. Скрізь, скрізь! Я не вірю людям через неї. Що б я не сказала, що б я не зробила, я ніколи не знаю, чи так, чи не так, бо завжди для всіх це гарно. А гарно через те, що я сама гарна. А потім... це прямо нестерпимо, всі закохуються, всім зараз моя краса в очі впадає. Ні один чоловік не любив мене, а тільки прокляте тіло, красу мою, будь ти проклята! У мене нема ні приятелів, ні друга. Або закохані, або вороги. Женщини ревнують, а мужчини закохуються...

Цінність Маркович. Ну, вже ж не так, щоб усі...

Маруся. Усі! Всі! Я ще ні одного не бачила, щоб не спробував хоть залицятись до мене. Революціонери теж. Я думала перше, що революціонери не такі, але... бачу...

Цінність Маркович. Моя хороша! Хіба ж уже революціонери вроді тих свиней, яким не дано у небо дивитись? І революціонери — "чєловєкі". Краса для всіх краса...

Маруся. Ну, нехай, коли я була "там" серед тих. Нічого дивного, коли юнкери говорять компліменти гарненькій панночці. їм більше нічого робить. Але тут...

Цінність Маркович. Ви, серце, перебільшуєте. І огорчаетесь. Щоб потішить вас, я вам скажу, що не всі у вас закохані. Перед вами аз єсьм перший, що хочу од вас тільки прекрасної душі вашої. Чого так дивитесь? Правду говорю

Маруся. А якби запропонувала вам обняти вас, поцілувать, милувать? Ви одмовились би?

Цінність Маркович (замнявшись). Бачите, люба моя, ласка людини, звичайно, є певна цінність, якою, так сказать...

Маруся. Ні, тут я не про таку ласку людини, не про душевну ласку говорю, а про ласку тіла, краси моєї...

Цінність Маркович. Бачите... Як вам сказать? Я, розуміється, одмовився б, бо... Ну, та причини не важно. Звичайно, одмовився б.

Маруся. Дивно. Ну, я вас слухаю далі.

Цінність Маркович. А далі ось яка річ. Ви сердитесь на свою красу. Скажіть, чи похвалили б ви того чоловіка, який би сердився на свій розум за те, що він у нього є і що його люблять за нього?

Маруся. О!.. Зрівняли!.. Це інша річ.

Цінність Маркович. Така сама, як і краса... Все — цінність. І краса, і розум, і травка, і книжка, і дерево... все цінність. І на вашому місці я, навпаки, благословляв би свою красу... І не робив би так, як ви: не чіпляв би оцих незграбних кохточок на себе, оцього капелюшка старої дівки. Я знаю, ви це робите, щоб буть поганшою. А цього не слід робити.

Я б ще побільшив цю красу, начепив би теє-сеє, там стьожечку, там бантичок...

Маруся. Ну, слухайте, мені ця розмова не подобається. Ви це можете говорить іншим, а не мені... (Обурено). Господи! І це говорить революціонер! А дух ваш де? "Бантичок"... Я бантичком понесу світ правди народу? Вся ціль наша, щоб людськість вийшла з рабства тіла, а ви кличете мене підлягати йому? І народ!.. Ні! Революціонери, настоящі революціонери не такі! Не такі, не такі! Дух свободи, розуму править світом, а не ваш... "бантичок"! Да, я тепер розумію. Коли проводирі партії говорять так, то що дивного, що робітники теж... Коли я говорила про мову, я чула, як один робітник прошепотів другому: "Оце ж тії очі, що душу б віддав", чи щось вроді цього. Я зразу покинула говорить і пішла...

Цінність Маркович. Через це?

Маруся. Да, через це. А тепер я бачу, що в партії мені робить неможливо. Або вийти і вернуться до панства, або знищить свою красу. Так-так! Не інакше. Я більше не можу!

Цінність Маркович. Слухайте, серденько, ви самі потім будете сміятись з себе. У вас нерви піднялись, і вам здається усе таким страшним. Ви заспокойтесь, гляньте, яка краса круг нас... Невже й це треба нищить за красу? (Маруся робить нетерплячий жест). Ну-ну, я жартую... Тільки заспокойтесь і викиньте такі думки. їй-богу!

Маруся (гірко). О, не бійтесь. В тому й річ, що в мене немає сил на це. Це можуть герої, а я... на великий жаль, тільки підла буржуйка, якій страшно одрізать косу й облить лице сірчаною кислотою...

Цінність Маркович. Та навіщо ж, Миколо милостивий?!

М а р у с я. На те, щоб почувать себе людиною, а не лялькою, якою всі тішаться і граються!

Цінність Маркович. Ну й організація!.. Ну, знаєте що, видно, моя філософія з вами не той... Лучче поговоримо про справу.

Маруся (на слові "справа" зразу повертається до нього, робиться уважною й навіть трохи несмілою). Я слухаю.

Цінність Маркович. Справа, бачите, така... Справа з цим побігом.

Маруся (уважно). Да.

Цінність Маркович. Вона в нас може не вигоріть...

Маруся (тривожно). Як? Через що? Провалимось?

Цінність Маркович. Ні... А те, що люди починають вередувати... Наприклад, Трохим одмовляється брати участь.

Маруся. Одмовляється? Він же ще сьогодні зі мною балакав, і ми так сміялись, уявляючи начальника тюрми...

Цінність Маркович. А ось тільки що'заявив мені, що не може брать участі. А ви ж знаєте, що він дуже цінна людина. Без нього, я не знаю, як ми будемо...

Маруся. Але через що ж?

Цінність Маркович. Отут-то, моя люба, і єсть уся категорія... Якби ви спокійненько вислухали, що я вам скажу, я був би вам дуже вдячний...

Маруся. Я вас спокійно слухаю.

Цінність Маркович. Та воно правда... Хм! Так от, бачите, він дуже ревнує вас до Леоніда...

Маруся (спалахнувши). Ну от! От вам! От вам перший приклад! Та як він сміє!..

Цінність Маркович. От я ж казав... Підождіть! Ну й народ же в цій організації!

Маруся. Так що ж йому треба? Щоб я його любила? Ну, коли йому так хочеться знать, то я таки люблю Леоніда. Да, да! От вам і йому! Можете йому це сказать. Люблю! Бо це єдиний чоловік, який може буть високим, якому я вірю, якому не краса моя потрібна. І він не буде кидать товариського обов'язку через ревність. Фу, скотство!

Цінність Маркович. Так. Дайте ж мені вставить слово. Так от, цей самий Трохим, виходить, ревнує.

Маруся. Я цьому не винна у всякому разі!

Цінність Маркович. Цілком признаю. Але річ не в тому. Річ в тім, щоб його вдержать і не дать пропасти справі...

М а р у с я. Я не розумію... Це таке, це таке... І це — революціонер? Із-за ревності він жертвує свободою дванадцяти товаришів?! Але все-таки я не розумію, через що кида? Ревнує? Так нехай на мене сердиться, а не на товаришів...

Цінність Маркович. Він, серце, не сердиться, а не може... Це, розумієте, людина страшенно імпульсивна, з великими страстями. Дикий навіть трошечки. Закрутить йому в голові, і він все кине, плюне, пустить собі кулю в лоб, і вийде ерунда, розуміється. Так от, треба його заспокоїти... Чекайте! Не треба казать, що ви його любите, але не треба дратувать ревності. Цей час тільки, поки скінчиться справа. А там хай

собі ревнує на здоров'я, це йому не пошкодить. Страждання від кохання — це ще біда невелика, а іноді навіть приємна.

Маруся. Що ж, значить, я повинна брехать йому? А як він спитає, я повинна говорить, що не люблю Леоніда?

Цінність Маркович. Е, що вас вчить! Жінка в цих справах, як каченя на воді, не вчившись видержить надле-жащу позицію. Хе-хе-хе!

М а р у с я. Я до таких жінок не належу.

Цінність Маркович. А ви спробуйте.

Маруся. Брехать я не вмію й не хочу. Ні, це пусте діло, я не хочу!

Цінність М а р к о в и ч. От як їм ця брехня! Не в тім річ, що в хаті піч... Діло не в слові, а в тім, що з того вийде. Бу-ва, що треба брехать. Не будете ж ви з жандармами правду розводить? Брешуть же лікарі хворим, щоб їм^брехньою помогти. От тут такий самий хворий. Поможіть йому й іншим. Єдине погане на світі — страждання, та й то часом приймають на себе менше, щоб уникнуть більшого. А правда, брехня — це средство проти страждання. Одне средство тоді годиться, а друге тоді. В даному разі ваша правда не годиться, бо попсує справу. А брехня поможе. Будьте ж справжньою революціонеркою і принесіть у жертву колективності свою правду. Це є більша заслуга, ніж взять і сказать йому, що не любите. Вибирайте, що важче, а що легше, коли хочете накладать на свої плечі жертви. Ну, як? Згоджуєтесь?

Маруся. Добре. Я згоджуюсь.

Цінність Маркович. От і чудово! Я так і знав, бо ви — людина розумна. Ну, а тепер ще маленька умова: нічого про це нікому не говорить. Добре? Навіть Леонідові.

Маруся. Але ж я можу Леонідові говорить про своє відношення до нього?

Цінність Маркович. Скільки хочете. Але нічого не говоріть про відношення Трохима до вас.

Маруся. Я не розумію, чого...

Цінність Маркович. Це, бачите... Перш усього, це Трохимова тайна, а друге, Леонідові буде це неприємно, він теж людина, буде теж ревнувать...

Маруся. Леонід? О, ні! За Леоніда будьте спокійні...

Цінність Маркович. Ну, хто його зна... Та раз він такий, так навіщо вам говорить йому зараз? Підождіть, як скінчиться справа. Бо я боюсь, що як Трохим тільки трохи помітить, що Леонід знає й що ви самі розказали, то його дике самолюбіє таке наксіїть, що й... говорить страшно. Ні, ви вже обіщайте мені, що будете мовчать, хай я хоч з цього боку буду спокійний...

Маруся. Коли вам так... я обіщаю.

Цінність Маркович. От і чудово. А я зараз постараюсь, щоб ви трошки побалакали з Трохимом до засідання.

Це його заспокоїть. Ви посидьте тут, а я... (Повертається йти). А от і Леонід з жінкою йдуть сюди.

Мару ся(швидко встаючи). З жінкою? Мені зараз дуже не хочеться стрічатися з нею. Ходім звідси... (Поспішно іде в другий-бік).

Цінність Маркович (іде за нею). Та чекайте, вона не кусається! Ну й діла в цій організації! (Добродушно сміється).

Пауза. Чути спів робітників. З'являються Леонід і Оксана. Оксана — чорнява, бліда, непогана, з різко, сильно обведеним ротом.

Оксана. Розуміється, це вже смішно. Чого ж вона тікає? Ач як побігла! Сильні не тікають...

Леонід (здивовано). Звичайно, тікатиме, коли ти з нею тримаєш себе так завжди, як... з ворогом.

Оксана (зупиняючись). Слухай, Леоніде, мені страшенно надокучили твої нотації за цю панну.

Леонід. Вона — товаришка...

Оксана. Пора вже скінчить цю комедію... (Хвилюється, закусює губу). Да, пора! Ти скажи мені, для кого й для чого ти називаєш себе моїм чоловіком?

Леонід (витираючи пенсне, глухо). Не треба говорити про це.

О к с а н а. Ні! Пора скінчить. Це гидко. Ти мало не зомлів, коли вона викинула цю штуку. Ти сам себе перед всіма робиш лицеміром, називаючи себе моїм чоловіком, і тут же упадаючи за другою. Це — гидко! Або ти любиїй її, або мене...

Леонід. Мені тяжко розлучитись з тобою.

Оксана. Так... Значить... Хе! Ти хотів би її й мене? Губа не дура. Ну, тільки цей номер не пройде... Говори: ти любиш її? Говори прямо.

Леонід (твердо глянувши на неї). Да, я люблю її.

Оксана (криво посміхнувшись). Ну, от. От і все... Значить, можна попрощатись, і... все.

Леонід. Підожди. Мені трудно сказать тобі... Ти прости мене, Оксано... але Ти завжди... ти сама винна... ти завжди тягнула мене до землі, вниз.

Оксана. Я тягнула? Чим?

Л е о н і д. Я не можу сказать... Ну, хоч би... любов твоя... така земна, плотська. Думаєш ти теж про все таке... домашнє. Од цього в нас раз у раз сварки були. Ми не підходимо один до одного...

Оксана. Я... Моя любов плотська? Ти це говориш? Ти, який вимучував мене своєю... плотськістю? Ти це смієш говорити?

Леонід. Ти викликала в мені таку любов.

Оксана. Ну, годі. Можеш іти до тої, хай вона тебе тягне на небо... Тільки гляди: я два рази любить одного не вмію! З неба, звичайно, скоро на землю тікають...

Леонід (посміхнувшись). О, про це не турбуйся...

Оксана. Цілком певний? Ну, лізь на небо. Тільки гляди, не дуже високо залазь, вище падать прийдеться... Гляди, щоб тобі не зостались "рожки да ножки" під духовним соусом із небесних розмов. Ха-ха-ха! Вона хоч і подвижниця, а з плоті зроблена, як і ми, грішні смертні...

Леонід. Оксано! Це ти говориш? Ти — благородна, розумна?

Оксана. Ану вас к чорту! З вами дійсно пошлячкою станеш. Прощай... (Хоче йти). Ти коли заберeш од мене свої речі?

Леонід. Підожди, Оксано... Я хочу...

Ок сана. Ні одної хвилинки ждать не буду. Ні одної! Щоб сьогодні ж тебе не було. Івашка ти можеш бачить, коли схочеш, а... жить ми не будемо. Прощай. (Хутко іде).

Леонід. Оксано. Дай же мені сказать... Що ж це таке? (Спішить за нею).

Весь час за сценою чулись співи, то змовкаючи, то знов починаючись новою піснею. Співають якоїсь веселої. Чути ляскання в долоні, ухкання й ніби вибивання ногами по землі. Чується вибух сміху, що відразу стихає. Виходять Маруся і Трохим.

Маруся. Я й не виню вас. Тільки цим ви даєте оцінку самому собі. "Скажи, що ти любиш, і я скажу, хто ти"... Я страшенно стомилась. Сядемо? (Сідає). Трохим, лягаючи біля неї, спирається на лікоть і захоплено, не зводячи очей, дивиться на неї.

Маруся. Не дивіться так... Трохим. Чому? Маруся. Я не люблю.

Трохим. Я інакше не вмію дивитись на вас... Безумно хороша! Безумно прекрасна моя!

Маруся (строго). Трохиме! Я що сказала вам?

Трохим (винувато, зітхнувши). Не буду...

Маруся. Можна ж, здається, і так посидіть з товаришем.

Трохим. Та... звичайно.

Маруся. Тільки не треба строїть таких кислих мін. Я не люблю... Чуєте?

Трохим. Ви зо всіма нашими як з товаришами сидите? Маруся (здивовано). Звичайно. А як же інакше? Трохим (дивлячись у землю). І з Леонідом?

Маруся. Леонід такий же товариш, як і всі... Слухайте, ви вже балакали рішуче з вартовим? Трохим. Уже.

Маруся. Він згоджується? Да? Трохим. Да.

Маруся. Серйозно? Як я рада! Ви молодчина, Тро-химчику!

Трохим. Дайте награду за це. Маруся. Яку? Трохим. Руку.

Маруся. Нате! (Простягає руку).

Трохим хапає, жагуче цілує.

Маруся (вириваючи). Так не треба... Пустіть... Чуєте, Трохиме? Пустіть.

Трохим. Не пущу, не пущу...

Маруся (хвилюючись). Пустіть... Я цього не люблю. Трохим. Через що? Через що?

Маруся. Мені буває негарно... Пустіть... Ви завжди заражаєте мене чимсь поганим. Чуєте, Трохиме?

Трохим мовчки цілує руку.

Маруся. Трохиме! Я буду сердитись.

Т р о х и м. Я безумно люблю вас... Ну, трошечки посидьте так. Ну, трошечки... Свята, прекрасна! (Впивається в руку).

Маруся (посидівши непорушно, тихо гладить другою рукою його голову). Ну, годі вже. Буде, Трохиме...

Трохим (жагучим шепотом). Ще трошки, ще трошки... Благаю. (Підсовується ближче, обома руками обхоплює її РУКУ)-

Маруся (хвилюється). Трохиме! Не треба!..

Т р о х и м (ще підсовується, цілує руку вище, коло ліктя). Ще трошки, ще трошки...

Маруся (безсиліє, часом заплющує очі). Трохиме...

Трохим (ще підсовується, притуляє лице до її плеча, цілує). Ще трошки, ще трошки... (Весь час дихає все важче й важче).

Маруся (все більш і більш безсиліючи, машинально). Трохиме... Трохиме...

Трохим. Ще трошки, ще трошки... (Обнімає за стан і жагуче пригортає до себе, хоче поцілувати в лице). Кохана! Доро...

Маруся (стрепенувшись, злякано одпихає). Трохиме! (Хутко встає, важко дихаючи).

Трохим понуро сидить.

Маруся (обривисто, хмуро). Ви хочете... щоб я з вами навіть не балакала? Трохим. Простіть...

Маруся. Ідіть, покличте Марковича. Я хочу йти додому.

Трохим. Зараз... (Встає винувато, нерішуче). Ви сердитесь на мене?

Маруся. Ідіть, ідіть...

Трохим. Ну, чим же я винен, що безумію? Я дурію при вас... Не сердьтесь. Ну, посміхніться. Я буду знать, що ви не сердитесь, і... і світ, Марусю, переверну догори ногами! Як табуретку! Ій-богу!

Маруся (слабо посміхнувшись). Без ричага?

Трохим. Без... без соломинки! Одною радістю своєю. Ех, Марусю!.. (Чухається). Ну, я йду! Ех! (Швидко йде вліво).

Маруся ходить по полянці, потім сідає там же й понуро дивиться в одну

точку, часом глибоко зітхаючи. Справа виходить Леонід і пильно, як всі короткозорі, придивляється

до Марусі. Підходить ближче.

Маруся (озирнувшись, радісно, як дитина). Леоніде! (Простягає руки).

Леонід. Що, моя діточко?

Маруся. Як я рада! Сядьте коло мене... Дайте мені вашу руку. Отак...

Леонід. Що з вами, Марусік мій? Га?.. Чого хвилюєтесь? Все те саме? Да? Не треба, не треба хвилюватись... (Ніжно гладить її руку).

Маруся. Ні... Так... Я скучила за вами. Мені так гарно, спокійно-спокійно з вами. Я нічого не боюсь з вами...

Леонід. Правда? Діточка зо мною нічого не боїться? А промову свою зіпсувала? Га? Ах, ви ж...

Маруся. Знаєте, коли ви так зо мною говорите, мені вже стає соромно за свої думки... І стидно, що я наробила сьогодні. Робітники будуть-незадоволені, правда?

Леонід. Ні... Розуміється, було б краще, якби ви скінчили. Ну, та бог простить на цей раз... А вони вас так люблять, що все простять. Вони занялись тепер іграми. Нічого...

Маруся. Правда? Спасибі... І ви не сердитесь на мене? Не сердьтесь. Ви — мій єдиний...

Леонід (тихо). Я тільки що балакав про вас з... товаришкою Оксаною...

Маруся. З... "товаришкою"?

Леонід. Да. Ми розійшлись... Я сказав, що люблю... другу, і ми попрощались...

Маруся (тихо). Я бачила, як ви йшли.

Леонід. Ми чесно розійшлись і тепер підем різними шляхами...

Маруся (стискує його руки й потуплюється). Який ви... чистий... чесний...

Л е о*н і д. Тільки, щоб діточка любила мене хоч трошечки... Тоді ми з нею так заживем, що й... Любить діточка? Любить?

Маруся. Люблю.

Леонід. І вірить у мене?

Маруся. І вірю.

Леонід. Глибоко-глибоко? До самих темних куточків ясної душі своєї. Так, дитинонько? ' Маруся. Так, так... (Пригортається до нього).

Леонід. Ну, значить, нам тепер море по коліна, море зла і страждання. Правда? Ну, скажи...

Маруся. З тобою... Ах, Леоніде, я не така хороша, як ти думаєш... Я — погана. Але я буду тепер страшно хорошою... Я з тобою почуваю себе такою чистою, спокійною. Я себе дитиною просто почуваю. А я — не дитина...

Леонід. Ой? Моя діточка не хоче буть дитиною? Ні, "будьте як діти". Ах, це велика істина... Але не всі навіть діти бувають дітьми. І не треба боятись буть дитиною. Не треба, мій Марусік.

Маруся. Я не боюсь... тільки... Ну, нічого. Значить, ти тепер будеш сам жить?

Леонід. Ні, не сам... (Дивиться на неї). Маруся (здивовано). Не сам?

Леонід. Ні... З одним своїм товаришем, любим, дорогим... З одним своїм найвірнішим товаришем, якщо він, розуміється, схоче... дать мені це щастя... (Дивиться на неї).

Маруся. Ах!.. (Змішується). Мені зовсім в голову не приходило... Я якось...

Леонід (пригортає її, озирнувшись). Марусік не хоче? Не хоче, малюсінький?.. (Цілує їй руку).

Маруся. Ні, але я...

Леонід. Дорога моя! Єдина, бажана... (Пригортає дужче, цілує щоку, важко дихає, зазирає в очі). Марусік!

Маруся (обережно визволяючись, з маленькою ніяковістю). Не треба, любий. Тут видно...

Леонід (жагуче, шепотом). Жіночка моя кохана!

Маруся визволяється і встає. На лиці якась легка здивованість, хмурість,

ніяковість.

Леонід. Куди ж ти? Куди, діточко?

Маруся (поправляючи капелюх). Нікуди. Я так...

Мовчання.

Леонід (подивляючись на неї, тихо). Тобі неприємно?

Маруся (прудко сідаючи коло нього, пригортаючись). Не треба, любий, так. Добре? Мені з тобою так спокійно, а коли ти такий... мені це неприємно.

Леонід. Неприємно того, що діточка хвилюється?

Маруся. Ні... я не хвилююсь. Я з тобою не хвилююсь... І мені тим паче неприємно, що в наші чисті відносини входить... це... у тебе. Не треба більше... Да?

Леонід. І коли ми будем жить разом, то й тоді теж не треба?

Маруся. Хіба так треба жить разом? Хіба так не гарно? (Згадавши). І, крім тоґо, я тепер нізащо не можу... Ні-за-що!..

Леонід. Чого так?

Маруся. Так... Я не можу сказать... Потім, потім.

Леонід. Тайни від мене? Діточка не довіряє мені?

Маруся. Ні... Ах, ні! Але... Це не моя особиста тайна... Ну, ради бога, не треба питать мене. Потім, через тиждень, я все скажу... І потім, ось ще що: ми не будемо виказувать наших відносин перед всіма, особливо перед Трохимом... Добре?

Леонід. Перед Трохимом? Чудно...

Маруся. Ах, боже... Ти не віриш мені?

Леонід. Але чого ж "особливо". Я вірю, але, згодься сама, що це трохи дивно, через що "особливо перед Трохимом"...

Маруся. Ну, так... Ну, так треба. Мені від цього теж важко, але... Ну, дивись на це, як на жертву... а жертва не в тому, що легко, а що важко.

Леонід. Не розумію. "Жертва"... Правда, тобі так весело з Трохимом буває, що, може, не хочеться рвать з ним відносини. Отак весело смієтесь... що... Я, розуміється, не знаю... Може, це жертва й велика. Але перед любов'ю...

Маруся. Господи! Ну, я не можу сказать... (Рішуче). Не можу! Це жертва вищому... боротьбі... але не... (Встає). Он ідуть уже Трохим і Маркович. Не треба сердитись на мене... Га? (Зазира до нього). Я страшно люблю тебе... Ну? Я потім все скажу. Хіба не можна повірить моєму слову?

Леонід (натягнуто засміявшись). Ах, ти моя подвижниця хороша! (Встає). Ну, хай буде жертва... Значить, на "ви"? Добре...

Маруся. Дякую...

Входять Цінність Маркович і Трохим.

Цінність Маркович. Ну, любчики мої, до справи, до справи. (Пильно оглядає всіх). Щоб не вишукувать конспіративних квартир, давайте зараз обміркуємо одне маленьке питаннячко... Як ви на це, Марусю? Не дуже стомились? Це забере не більше п'яти хвилин...

Маруся. Я нічого не маю проти, хоч і десять. А чи стомилась я, чи ні, — це не важно для справи...

Цінність Маркович. Ви — ідеал товариша, як звичайно. Ну, а ви, панове?

Леонід (задумливо ходить по полянці). Я нічого не маю проти. Я слухаю.

Трохим (лягаючи на траву). Слухаєм!

Цінність Маркович. Так. Так от, перш усього, така річ. Публіка в тюрмі дуже хвилюється, ждучи від нас звістки. Ми таки здорово затягнули... У них уже все наготовлено. По першому знаку нашому вони підпоюють дозорця, в'яжуть і виходять у двір. А тут уже наша справа. У нас з над-вірнього боку вартовий уже підкуплений. Значить, той, що з середини, погибне... Ну, тут же... Але ми не можемо нічого робити, поки не настане черга нашого вартового. Розумієте? А це, здається, буде днів через три-чотири... Не раніше. Вони там вимагають, щоб дали їм динаміту, й вони самі зірвуть стіну, але це — дурниця, розуміється. їх переловлять зараз же усіх, і тим все скінчиться. Крім того, тепер передать у тюрму динаміт ніяк неможливо. Неможливо абсолютно. Отака, любчики, історія. Ну, так от, виходить діло таке, що їх треба неодмінно заспокоїть і сповістить, що у нас теж усе наготовлено, тільки чекаємо дня, коли заступить наш вартовий. Його, між іншим, неодмінно треба зв'язать, заткнуть рота й покласти у будку. Інакше ми засуджуємо його на каторгу. Ну, та Трохим це знає. Правда?

Трохим. Знаю. Ми з ним навіть умовились, як це найшвидше зробити. Веселий парнішка. Хоче навіть в партію вступить.

Леонід (саркастично). А гроші все-таки бере?

Трохим (холодно). Ну, так що з того? Хіба всякий зараз же стає свідомим і готовим на каторгу йти за партію?

Леонід. Ну, та я думаю, що в партію таких суб'єктів приймать не можна. Раз він зрадив там, то й нам зрадить. Аби ті більше дали.

Трохим. Ви мелете дурниці.

Л е о н і д. Ви самі мелете дурниці. Не розуміючи, що людина, яка...

Цінність Маркович. Ну, хлопці, хай йому біс, це до діла не стосується. Факт той, що він нам помагає. Зараз тільки про це йде мова.

Трохим. Ні, досадно, що зараз же, як тільки...

Маруся. Ну, Трохиме, дайте ж говорить про справу!

Трохим зиркає на неї. Нахмурюється.

Л е о н і д. Я пропоную вибрать предсідателя, щоб самі не балакали.

Трохим. Ви так само говорили, як і я.

Леонід (сухо). От і для мене, значить, треба...

Маруся. Цінність Маркович за предсідателя.

Цінність Маркович. Добре? (Озирається на Леоніда і Трохима). Ну, так я беру собі слово. Значить, панове, перша справа — то довідатись точно у нашого вартового, коли його черга. Це найкраще взяти Трохимові.

Трохим. Беру. Сьогодні взнаю.

Цінність Маркович. Так. Далі друга. Узнавши, треба завтра ж сповістити тюремних. Маруся. Завтра нема побачень.

Цінність Маркович. Я знаю. Але це треба зробити неодмінно. Я пропоную товаришці Марусі піти завтра ж до тюрми й добитись побачення з Петром.

Маруся. Та мене ж не пустять.

Цінність .Маркович. Вас пустять; другу — ні, а вас пустять.

М а р у с я. Я згоджуюсь іти, тільки не розумію, чого мене, а не другу. Я думаю, що це однаково для них.

Цінність Маркович. А я думаю, що неоднаково. А як не пустять, то треба якось передати записку, а краще всього на словах. Треба уникати всяких писаних документів. У вас там багато знайомих уголовних, вас там люблять, маршем стрічають, ви швидше можете це зробить, ніж хто другий*

Трохим. Правильно.

Леонід. Нічого правильного нема. Прошу слова... Цінність Маркович. Будь ласка. Т р о х и м. То ж то.

Леонід (до нього). Не ваше діло! Предсідатель може робить мені замічання...

Маруся починає здивовано поглядати на Леоніда.

Трохим. Я ніяких замічань вам не роблю. Леонід (здивовано). Не робите? Мені це подобається... Цінність Маркович. Ша, кіндер! Леоніде, за вами слово.

Леонід (сердито). Я находжу, що пропозиція товариша Марковича не видержує критики. Перш усього, є інші, які теж ходять на побачення до наших.

Трохим (нетерпляче). Та вам же говориться...

Леонід (скипівши). Прошу не перебивать! Я вас не перебивав!

Трохим. Ні, ви мене перебили! Леонід. Це вже називається нахабство! Маруся. Леоніде! Що з вами?!

Трохим. Ну, ви з виразами будьте обережні! Бо я... Маруся. Ну, годі! Я йду завтра. Питання скінчене. Значить, що передать?

Леонід схвильовано ходить по полянці.

Цінність Маркович. Передать день. Це найголовніше. І передавайте так, як і весь час: мама твоя хвора, консиліум призначено на такий-то день, день побігу. Потім, якщо зможете, не забудьте нагадать їм, що вони повинні розділитись на дві групи, одна біжить вліво, друга вправо. їх будуть піджидать постові — товариші. А головне, хай не забудуть, що ми кидаємо тільки після третього куплету "Сбейте оковы" 2. Не раніше.

Леонід (хмуро). Три куплети довго. Це так нерви вимотає і в них, і в нас, поки той проспіває три куплети...

Трохим. Нічого подібного. (До Цінності Марковича). Прошу слова, предсідатель, бо ви, здається, спеціально для мене вибрані... Так от, співатиме один з нетікаючих, з другого коридору. Поки вони зв'яжуть дозорця, спустяться, одімкнуть двері... Я думаю, що цього навіть мало.

Леонід. Прошу слова. Вони можуть начать співать, як зв'яжуть уже.

Трохим (сердито). Слухайте, товаришу, перш усього, вже так умовлено, й перемінять — значить плутать. А потім, я не розумію, що за манера чіплятися до всього...

Леонід (здивовано). Чіпляться? Ну, вибачайте, коли хто чіпляється, то у всякому разі не я.

Цінність Маркович. Ну, хлопці...

Маруся (пильно поглядає на Леоніда. Зітхнувши). Ну, добре! Значить, після третього куплету "Сбейте оковы". Так. Далі?

Цінність Маркович. А тепер ще одне... Рішуче призначить, хто кидатиме. Є двоє кандидатів: Трохим і Маруся. Я, розуміється, стою за Трохима. —Маруся. Через що?

Цінність Маркович. Через те, що Трохим, товаришко, лучче це зробить. Ми всі розуміємо і признаємо вашу... ну, як би сказать? Ну, вашу готівність, але... для чого тратить чиєсь життя, коли можна без цього обійтись?..

Маруся. Я не розумію, через що тратить? Я теж, як і Трохим, упражнялась і вмію кидать. Ми разом кидали і, розуміється, він дужче може кинуть, але... у мене не така слабка рука! Ви подивіться... (Простягає руку і здавлює кулак).

Всі сміються, кожен з відтінком свого настрою.

Маруся (обережно). Я не розумію, що тут смішного. Ви не вірите?

Цінність Маркович. Ми віримо, але думаємо, що у Трохима все-таки трошечки дужча... Ні, люба товаришко, на цей раз ви вже уступіть Трохимові. їй-богу. Трохим вам колись уступиться...

Леонід. Да, я теж думаю, що тут нічого балакать, справа цілком ясна. Це бере товариш Трохим.

Маруся. Я проти.

Т р о х и м. А я за.

Цінність Маркович. Ви обоє не маєте голосу. А наші два голоси за Трохима. Таким чином, за Трохимом...

Маруся. Що ж? Я корюсь постанові...

Цінність Маркович. І чудово! І чудово! (Потирає руки).

В цей час і навіть раніше за сценою чути спів робітників. Чути, що вчать пісню "Слава нашим козаченькам".

Трохим (встаючи). Це всі справи?

Цінність Маркович. Та так, що всі... Про всякі деталі ми маємо ще час побалакати. Револьвери перехована?

Трохим. Перехована.

Цінність Маркович. Всім хватає?

Трохим. Всім. Ще зайві зосталися.

Цінність Маркович. Чудово. Потім, панове, я пропонував би всіх утікачів везти просто на вокзал і брать білети до перших станцій. Не забудьте, Трохиме, пашпорти. А то якраз...

Леонід (дивлячись уліво). Михайло і ще двоє чогось ідуть сюди... За ним вся масовка. Вроді депутації...

Всі озираються.

Цінність Маркович. Да, щось там скоїлось. Ну, так, здається, поки що все. І так, зачиняю зібрання... Трохим. Депутація, здається, мирного характеру. Маруся. Да.

Трохим (кричить), А що таке, Михайло? Цінність Маркович. Таємно мовчать. Щось секретне й торжественне...

Трохим. Дівчата щось ніби несуть. Що таке, Михаиле?

Входять Михайло і двоє робітників. За ними дівчата. Далі вся масовка, яка на сцену не виходить. На всіх лицях радісно-лукавий вираз.

Михайло (урочисто підходячи до Марусі, конфузиться й соромливо посміхається). Е... е... Так що, дорога наша товаришко! З доручення всіх товаришів, я... Воно, конешно, я говорить не вмію, но... Так от, значить, ми вам вінок сплели... Це од нашого гуртка, з котрим ви прекрасно так зані-маєтесь...

З маси:

— І од нас.

— І од нас...

Михайло (строго назад). Тихо! Я ще ж не скінчив! І од усіх товаришів, котрі... значить, сьогодні тут зібрались.. Як, конешно, ви наш оратор і первая красавиця, то просимо принять у свою честь і нам не одказать, потому ми усі вас любим і... От усе... (Озирнувшись до дівчат, строго). Давайте вінок! Швидше!

Одна з дівчат скидає хустку з вінка, який держала в руках, і подає Михайлові, конфузливо посміхаючись.

Маруся (радісно зворушена). їй-богу, не заслужила... Але мені дуже приємно. Я дуже дякую...

Михайло (піднімаючи вінок угору). Позвольте надіть вам. Шляпочку скиньте, а то некоректненько так...

Маруся (скидаючи брилик). Я, право... мені... так...

Цінність Маркович. їй-богу, вони непогано придумали! Накажи мене бог, остроумно!

Михайло (надіваючи вінок на голову Марусі). От... (Одступаючи назад, з гордістю). Це наш гурток придумав! (Швидко озираючись до маси). Ур-ра!!

Маса (з захопленням). Ур-ра!!

Цінність Маркович. їй-богу. Ур-ра!

Маруся (радісно сконфужена). Я, їй-богу, не знаю...

Леонід (до неї). Ну? Я вам не казав?

Трохим з німим і хмурим захватом дивиться на неї.

Михайло (робить знак робітникам. Всі затихають і, чекаючи, дивляться на нього). Ш-ш! (Змахує рукою, як хормейстер). Раз-два!

Хор співає.

— Слава! Слава нашій Марусеньці! Слава!

Слава нашій Марусеньці.

Доні, України, Слава нашій товаришці! Цінність Маркович (з захопленням). Браво! (Сам співає і притоптує ногою). Вашу руку,

товариш оратор! Слава! (Бере Марусю під руку й веде вліво крізь масу, співаючи) .

Маруся, ясно озираючись на Леоніда, радісно посміхається, Трохим ревниво слідкує за ними й теж помалу посувається за всіма. Хор, співаючи, повертається в лісок.

Завіса

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

Тюрма. Задня стіна сцени являє надвірну двоповерхову стіну тюремного будинку з низькими широкими воротьми в ній. Стіна будинку займає половину задньої стіни сцени. На другій половині видно високий тюремний мур, за яким видніються інші будинки тюрми. Права стіна сцени являє також стіну тюрми, загнуту глаголем. В ній на два поверхи вікна з ґратами. В нижнім поверсі, видно, ніхто не живе, бо вікна забиті дошками з середини, а на верхнім — вікна одчинені, й за ґратами видно людські обличчя. Над воротьми також два заґратованих вікна й також обличчя арештованих. Ворота з хвірткою в одній половині: хвіртка з вовчком. Біля воріт будка вартового. Під правою стіною, врівень з вікнами першого поверху, зроблена

стіна.

На лаві сидять, чекаючи побачення, міщани, селяни і т. ін. публіка. Пози різні: задумливі, понурі, нудьгуючі. Оддалік від усіх стоїть дама в траурі з дочкою. Недалеко від неї д в і п а н н о ч к и з пакунками в руках. Під вікнами стоїть Я в д о х а, жвава молодиця з хитрими, веселими очима.

В 5-м вікні (рахуючи зліва направо) видно звішену надвір руку й чути

пісню:

Отця я зарезав, Мать свою убив, Старшую сестрицю З ружжа я застрілив.

Погіб я, бідняжка, Погіб я навсігда,— А год за годами Проходять літа.

2-е вікно (над ворітьми). Ну, а Мося де? Явдохо!

Я в д о х а. Що?

2-е в і к н о. Де Мося?

Я в д о х а. Еге! Мося... Цинтує в Умані! З

2-е в і к н о. Та бре? За що?

Я в д о х а. Застукали...

2-е вікно. Жовті?

Я в д о х а. Атож.

2-е вікно. Жаль. Багато?

Вартовий (високий, хмурий, лице стомлене, сіре). Довольно разговарювать. Одойді, молодиця...

Я в д о х а. От уже й "одойді". І поговорить з земляками не можна.

З-є в і к н о. А ти, молодице, йди до нас, тут лучче поговоримо.

З вікон регіт.

4-е вікно. Е, ця не піде, вона — не проста: у Сквирі по наймах служила,.

Я в д о х а. А ти мовчи там! 2-е вікно. Третя камера! 3-є вікно. Што такое?

2-е вікно. До Чмиха його шмара прийдьоть сьогодня? 3-є вікно. Прийдьоть.

2-е вікно. Скажи, щоб новії стірки принесла. 3-є вікно. Харашо.

Вартовий. Говорю, довольно разговарювать. Слиш! А то січас визову помошніка.

2-е вікно. Мовчи, масалка! 4 Мовчи та диш. Я плював на тібє й на твого помішника разом з твоєю бабушкою. Чув?

Вартовий. Смотри, щоб на себе часом не плюнув у карцурі...

2-е в і к н о. Та невже? От рушив розумом, як здохле теля хвостом. Придумав!

Вартовий. Говорю, замовкни там!

1-е вікно (меланхолійний, поважний бас). Земляк!.. А слиш, земляк!.. Мовчи, брат... їй-богу, мовчи, подумають хоч, що ти розумний.

Сміх. Публіка шепочеться й поглядає на вікна. Вартовий хоче щось сказати, але одчиняється хвіртка і звідти відходять троє жінок і один чоловік. За ними висувається голова дозорця й викликає:

— Галасєнко Марія, Антіп і Софія Скряги, Євдокія Голка^ На свіданіе!

З лави ~й з купи вихоплюються викликані (між ними Я вдоха) і спішать до воріт. За ними сунуть і інші. Товпляться у хвіртку. Пані в траурі з дочкою

теж підходять туди. Викрики:

— "Ой, не давіть!" — "Та вспієте".— "А мені нема, господин надзиратель?" — "Подождьош!"

З вікон: Скорей, бабо, скорей, а то не пустять!

Викрики:

— Тю-тю-тю!

— Куди голка, туди й нитка...

Вартовий. Перестань там кричать! А то я, брат, як крикну, так тобі заціпить.

З-є в і к н о. Та ну? Васька, слихав?

2-е вгкно. Слихав, та так спужався, що аж ноги мені вивернуло п'ятками назад.

Сміх у вікнах і серед публіки. Вартовий рішуче прямує до дзвінка біля воріт.

З вікон:

— Тю-у! Тю-уґ

— Вернись, куме, шило ззаду!

Вартовий дзвонить. І потім схвильовано, хмуро ходить під стіною. З вікон свист і крики:

— Тю-у, тю-у!

— Потягни мертвого татарина за ніс, гад ти смердючий!

— Ах ти ж, сука конотопська! Подожди ж ти!

Ті, що вийшли з побачення, зупиняються і, уклоняючись до вікон, кричать:

— Прощайте! З вікон:

— Прощайте, не минайте. Приходьте чаще, ми вам квартиру приготовим.

— Кланяйтесь тьоті, хай сидить без заботи.

Одчиняється хвіртка, виходить Помічник начальника тюрми (немолодий; жовті, нафарблені вуси догори).

Помічник (звернувшись до вартового). Что здесь?

В вікнах зразу стихає.

Вартовий (витягуючись). Кричать, ваше благородіє... І виражаються... Он тето окно і то... другое...

2-е вікно. Ваше благородіє! Не вєрте... Ето он первий виражається на нас...

Помічник. Молчать! Сойди с окна! Если еще раз вызовет меня, всю камеру рассажу по темным карцерам!

Як тільки з'являється в хвіртці Помічник, Пані в траурі з дочкою швидко підступає до нього. Підходять також дві панночки.

Пані в траурі. Послушайте, господин смотритель!

Помічник (холодно). Я уже вам сказал, сударыня, что я — не смотритель... Странно!

Пані в траурі. Извините. Я к вам с тем же. Это же жестоко, наконец...

Помічник (хоче сказати). Виноват...

Пані в траурі. Всяким мужикам, ворам можно иметь свидание, а мне... Я приехала за пятьсот верст, у меня муж умер...

Помічник. Виноват...

Пані в траурі. Это бесчеловечно, жестоко!.. Вы его схватили, засадили в эту ужасную тюрьму и теперь еще не разрешаете с родной матерью увидеться. Я губернатору жаловаться буду...

Помічник. Сударыня...

Пані в траурі. И говорю вам, что он не виноват. Он не может быть виноват... Я вам представлю все доказательства, что он...

Помічник (нетерпляче). Боже мой! Да говорю же вам, что возьмете разрешение в Жандармском управлении, и мы дадим вам свидание... Странно! А затем, сегодня день свиданий уголовных, а не политических...

Пані в траурі. Но поймите же, что он не может быть политическим! Я же вам представлю все доказательства, и вы увидите...

Помічник. Очень может быть. Но это вы в Жандармское управление...

Пані в т р а у р і. Но вы дайте мне сегодня свидание. Я не могу ждать. У меня расходы... Ну, хоть на один час! В вікнах фиркають од сміху.

Помічник. Сударыня, здесь свидания, даже законные, не более пятнадцати минут. Возьмите разрешение. (Повертається йти).

Одна з двох панночок. Господин Зелинский!

Помічник (озираючись, нетерпляче). Что угодно?

Одна з двох панн. Ну, разрешите же передать белье. Ведь это смешно.

П о м і ч н и к. Не могу, не могу. Сегодня нет политических передач. Принесите в пятницу.

Одна з двох панн. Ноя сегодня уезжаю. Человек третью неделю без белья...

П о м і ч н и к. Но не могу же я для вас нарушать инструкцию!

Пані в траурі. В таком случае дайте мне эти пятнадцать минут. Я согласна...

Помічник. Я ни одной минуты не могу вам дать. Я не имею права! Слышите: я права не имею на это!

Пані в траурі. О боже! Ну хоть скажите ему, что приехала к нему несчастная мать, чтобы он знал.

Помічник. И этого не могу! (Роздратовано). Не могу, не могу, не могу! (Швидко повертається і зникає в хвіртці).

Дві панночки стискують плечима, шепочуться й нерішуче одходять.

ш

Пані в траурі. О!.. Дочка ї ї. Идем, мама.

Пані в траурі. Нет, я буду здесь стоять, пока они меня не пустят! (Витирає хусткою очі й одходить до лави, на яку й сідає з дочкою).

2-е в і к н о. Ну що, масалка, помоглось? Пожалівсь?

Вартовий. Поговори ще там! Слихав, що говорив помощник?

2-е вікно. Слихав, только гляди, щоб мій карцур на тібе не окошився.

3-е вікно. Васька! Гляді, наша баришня-красавиця ідьоть!

2-е в і к н о. Та бре? Де? 3-е в і к н о. А он по дорозі. 2-е вікно. Міне не видно.

3-е вікно. Січас повидіш. Клич скорей певчих до вікна. Чути глухе гукання. В вікнах з'являється багато облич. Чути:

— Верно!.. Она.

— З кавалером.

— Она повсігди з кавалерами. —— Конєшно. А ти ж думав как?

— Що ж вона сьогодня? Політіканам сьогодня свіданій нету.

— До тібе в гості. Скучила.

— А ти мовчи! Про кого халяву роззявив? "У гості". Ти вперьод умийся, щоб про нєйо говорить.

2-е вікно. Федька! Дальоко? 3-є вікно. Нє, січас будєть тут.

Публіка теж озирається й дивиться на дорогу. Вартовий. Не розговарювай!

2-е вікно. Ну, брат, тепер уже ти не розговарювай. Ти знаєш, хто січас сюда ідьоть? Думаєш, губернатор? Нєт, брат, баришня наша ідьоть! Слихав? Федька, дальоко?-

3-є вікно. Січас... Можна начинать. Начинай!

3 вікон (дружно вибухає спів):

Гей, не дивуйте, добрії люди, Що на Вкраїні повстало, Там за Дашевим під Сорокою Багацько ляхів пропало .

(і т. д.)

По дорозі з'являється Маруся з Леонідом. Вона привітно, весело хитає головою до вікон і прибавляє ходи.

Маруся (озирнувшись до Леоніда). Тільки не треба бути таким хмурим... Даю тобі слово, що не через те, що у мене є щось з Трохимом. Мені тільки... Ах, боже...

З вікон (після співу):

— Драстє, баришня, драстє!

— Баришня, драстє! З тим днем, що сьогодня! Маруся. Драстуйте, драстуйте! Дякую... Я вам табачку

принесла. (Піднімає й показує пакунок). На ваші камери. З вікон:

— Спасіба, баришня!

— Покорнейше благодарим.

— От баришня, так баришня!

2-е вікно. Баришня, подойдіть ближче, нам не видно вас. А то, їй-богу, спать не буду, ежелі не повидю вас. Ближче, ближче... До воріт. Отак. Драстє вам! Как драгоценное здоров'ячко ваше? На свіданіца прийшли? Сьогодня для політики, баришня, нєту — сьогодня для нас, фартових...

Маруся. Я знаю. Мені треба побачить жениха.

2-е в і к н о. А ви позовіть помощника, баришня. Он пустить.

3-є вікно. Не пустить. Не полатається.

2-е вікно. Пустить! Ви тільки попросіть його любезно, так от, щоб я слободи не імєл, как пустить.

3-є в і к н о. Не пустить, сучій нос.

Пані в траурі (підходячи). Вы хотите на свидание? Не пускают. У меня здесь сын. Вы к жениху. Не пускают. Разрешение, говорят... Грубые такие. Приехала, думала, хоть увижу. Вы подумайте, это столько расходов. Пока это разрешение...

2-е вікно. Верно, баришня: зовіть помощника, пустить!

Вартовий. Ну, довольно там! Одойдіть, баришня, не полатається в розговори з арештантами распространяться...

Маруся. Та яж трошечки, землячок... Я раз у раз балакаю з ними... Вони од цього не повтікають.

3-є в і к н о. Он думаєть, що йому тут не прийдьоться сидіть. Попадьош і ти, брат...

Вартовий. Ну, попаду чи нет, а ти як попав, то сиди там... Одойдіть, баришня.

Маруся. Куди ж я одійду? Ех, ви, неласковий!

Вартовий (з ніяковістю). Так нам же приказано, баришня! Якби ето од міня, так хоч до утра розговарюйте сібє...

Маруся. Вам нічого не буде, а я скажу, що ви запрещали, а я не слухалась. Мене за це посадять сюди, а ви будете сторожить мене. Добре? А тепер ідіть собі, погуляйте.

Вартовий. Ех, їй-богу!

2-е вікно. Верно, земляк. Іди, братуха, погуляй і не обижай нашої баришні...

Вартовий. Яй не обижаю, тольки ж как не полатається, так я ж не могу...

3-є вікно. Пойді, пойді, мілий челавєк, погуляй, їй-богу!

Вартовий, чухаючись і озираючись на ворота, одходить.

Маруся (швидко вгору до вікон). Слухайте сюди! 2-е вікно (так же). Слухаєм.

Маруся. Передайте на політіческий корпус в чотирнадцяту камеру першого коридору... Чуєте? 2-е вікно. Чуємо, чуємо...

Леонід, що задумливо, хмуро ходив окремо, як тільки зачув таємну розмову Марусі з вікнами, швидко підходить до неї й щось шепоче, докірливо хитаючи головою й показуючи очима на публіку.

Маруся (винувато хитає головою. Потім до вікон). Я потім скажу... Добре? Я зараз покличу помощника. Часовой! Земляк! Подзвоніть помощника.

Вартовий. Всьо рамно, баришня, не пустять, тут уже он вони просилися... Я позвонить можу, тольки щоб на меня помощник не сердився. (Звонить).

Маруся. Не бійтеся, я скажу, що я попрохала вас.

Підходять Пані в траурі з дочкою і дві панночки.

Одна з панночок. Вы всё-таки думаєте добиваться свидания?

Маруся. Конечно. Я ничем не рискую. Друга панночка. Не дадут, нужно разрешение. Мы бельё хотели передать, и то не хотят. В пятницу. Маруся. Я знаю.

2-е вікно. Нашій баришні без разрішенія дадуть. Не внивайте, баришня!

Маруся (з ласкавою посмішкою). Спасибі, я не вни-ваю.

Виходить Помічник. Зобачивши його, Пані в траурі зараз же поспішно виступає наперед і хоче щось сказати.

Помічник (обурено). Вы опять? Но это же невыносимо, наконец! Двадцать третий раз я вам говорю, что не могу. Не могу, понимаете вы это или нет?! Человеческим языком говорю вам. Это же...

Пані в траурі. Позвольте, я вам ничего еще не сказала.

Помічник. Но я вижу, что скажете!

Маруся. Простите, господин Зелинский, это я вас просила. На одну минутку...

Помічник (озирнувшись до неї, зараз прояснюється). Ах, это вы... Я к вашим услугам! Чем могу служить?

Маруся. Видите ли... Я, право, не знаю. У моего жениха... Вы его знаете?

Помічник. О, помилуйте, еще бы!

Маруся. У него опасно заболела мать...

Помічник. Ах, скажите... Как печально!

Маруся. Да... Но положение ее ухудшается еще тем, что сын ничего не знает об этом. Сознание этого отнимает у нее последние силы. Положение просто ужасное!..

Помічник. Да, да, я вас понимаю. Но чем я могу...

Маруся. Видите ли, я хотела вас просить, нельзя ли мне хоть на две минуты свидания с ним?

Помічник (безпомічно розводячи руками). К великому моему огорчению, не могу, никак не могу... Вот эта дама и девицы просили уже... С удовольствием сделал бы это для вас, но, право, не могу. В пятницу...

Маруся. Ах, в пятницу уже поздно будет... Она хочет, чтоб ему было известно, что у нее в четверг консилиум будет... (З щирою розпукою). Но что ж'е я, господи, должна делать теперь?! Ведь вы поймите, что я никак не могу так возвратиться. Я обязана передать ему! Во что бы то ни стало! Господи! Что же мне делать?

Помічник. Хм. Да, это... А знаете, что мы сделаем? Давайте, я сам передам ему это! Так и быть уж...

Маруся (радісно). Правда? О, как я вам благодарна!

Помічник. О, что там!

Маруся (поспішно). Так вы, пожалуйста, передайте ему так: мама опасно больна, консилиум будет в четверг. Пусть приготовится ко всему. В день консилиума я еще раз приду... Если меня не будет, значит, консилиум отложен на другой день... Вы не забудете? От души благодарю вас!

П о м і ч н и к. О, за то, что у вас появилась улыбка, я готов, кажется... Впрочем...

Маруся. Но вы не забудете? Нет?

Помічник. О, помилуйте! Слова, которые выходят из прекрасных уст, никогда не могут быть забыты. Консилиум будет в четверг. Пусть приготовится ко всему. Мы в этот день будем иметь удовольствие видеть вас у наших мрачных стен, хе-хе-хе! Если же не будет, то... увы! Верно все?

Маруся. Верно. Спасибо!

Помічник. Не стоит. Так я сейчас приду вам сказать...

Пані в траурі. Господин смотритель!

Помічник (сухо). Я же вас просил не называть меня так. Я не смо-три-тель! (Привітно посміхнувшись до Марусі). Сию минуту!

Пані в траурі. Господин! (Помічник хутко входить у ворота). Но это же возмутительно! Другим так сейчас же всё можно, а я должна целый день стоять. Идём, Зина! Я буду жаловаться губернатору! (Обурено одходить і зникає з дочкою по дорозі. За нею помалу йдуть дві панночки).

З вікон:

— Розсердилась баринька: бач, ворам всяким дають, а їй не дали.

— За 500 верст приїхала, а два дні в номері пожить боїться... Сволоч!

Маруся (підходячи до Леоніда, з захватом). Леоніде! Як чудово! Як чудово! Я просто не ждала... Сам пішов.

Леонід хмурий.

— Леоніде! Ну, не треба ж буть таким...

Леонід (рішуче). Скажи: ти мені скажеш, чого ти так вразилась тим, що Трохим бачив, як я цілував тебе? Останній раз тебе питаю, Марусю.

Маруся. Господи, Леоніде! Тут же зовсім не місце й не час.для таких розмов. Я потім... Зараз не можу.

Л е о н і д. Ні, я хочу зараз... Я теж не можу... Я мушу все знать... А на місце мені плювать... Я перед усім світом, на вулиціуПеред оцими заявлю, що люблю тебе. Бо люблю. Але, люблячи, хочу, щоб не тільки твої очі й губи були мої. Я хочу, щоб душа, розумієш ти, душа твоя була вся моєю, без секретів, тайн, Трохимів і т. п.

Маруся (сумно). Ти ревнуєш...

Леонід. Ні, я не ревную, а люблю. Ревнують самці-звірі, вроді Трохима твого, а я хочу, щоб мій наближай товариш відносивсь до мене як до товариша. А раз ти любиш Трохима, то, розуміється, мої претензії...

Маруся. Господи! Ну що мені робить? Ну не можу я тобі сказать нічого! Я слово дала... Але я люблю тебе, тільки тебе.

Леонід. Але ж тобі неприємно було, що Трохим бачив?..

Маруся. Мені й зараз це неприємно. Страшенно неприємно! Я навіть боюсь... Ти бачив, яке в нього страшне лице було, бліде, перекошене?..

Ах, якби тут швидше... Я страшенно боюсь, що... Тільки ти не думай нічого. Я молю тебе... Ну, повір же ти мені...

2-е вікно. Баришня!.. Баришня!

Маруся (озирається). Що?

2-е вікно. Єжелі помощник буде ругаться, що ми співаєм, так ви за нас заступіться, а ми вам любимую вашу заспіваєм. Харашо?

Маруся. Добре, заступлюсь. (Одвертається). Вони страшенно милі... Ну, Леоніде, не треба буть таким...

Леонід. Ні, Марусю... ти любиш Трохима, його здоров'я, красу. Да, да, тільки ти сама цього не помічаєш...

Маруся. Леоніде! Ну, неправда ж це! Неправда, неправда!

З вікон тихо співають:

Ревуть, стогнуть гори-хвилі В синесенькім морі, Плачуть, тужать козаченьки В турецькій неволі... 6

Леонід. Неправда? Ти це щиро говориш? Маруся. Ну, чим я можу доказать тобі? Чим? Леонід. Чим? (Пауза). Будь моєю жінкою. Тепер же, сьогодні...

Маруся (сумно). Ти хочеш цього? Добре. Тільки не тепер... Потім. Після побігу... Леонід. Чого після побігу?

Маруся. Так. Я хочу, щоб ми чистими пішли туди... Леонід. Це правда?

Маруся. О боже! Ти навіть цьому не віриш!.. Леонід. Я вірю. Прости мене...

Мовчання. Обоє задумані. З вікон співають:

Гей, ви, хлопці-запорожці, Сини вольной волі, Чом не йдете визволяти Нас з тяжкой неволі...

Маруся (задумливо). Як вони гарно співають... Страшенно люблю цю пісню. Уявляється Турція, полонені козаки, море... Запорожці були справжні герої...

Леонід (тихо). Марусю!

Маруся. Що, Леоніде?

Леонід. Я прийду цю ніч до тебе. Я не можу... Я хочу мать певність зараз. Мене мучить... Я не можу...

З хвіртки виходить Помічник.

Помічник (зачувши спів, задирає голову і кричить). А это что такое? Прекратить! Часовой, ты зачем смотришь? А вы, мерзавцы, я вам сейчас...

Маруся (поспішно). Господин Зелинский, господин Зелинский! Подождите, подождите! Это я попросила их спеть, я ужасно люблю, когда они поют, не ругайте их. А часовой совсем не виноват. Ей-богу, это я виновата, ругайте меня...

Публіка привітно посміхається, дивлячись на Марусю.

Помічник. Ну, положим, часовой виноват,— он не должен допускать пения. Впрочем, конечно, если вы просили, то ничего нет удивительного, если он забыл свои обязанности. Если уж я забыл... Ну, поручение ваше исполнил... Вы уж пеняйте на себя: я в точности передал ваши слова; он так побледнел, что я хотел уже доктора звать.

Маруся. Побледнел? Бедный! Но я тоже не виновата. Во всяком случае, я вам очень-очень благодарна...

Помічн и к (галантно). Я весь к вашим услугам. Так в четверг вы снова к нам? Очень приятно... Ну-с, мне нужно на свой пост, я сегодня дежурный... Всего прекрасного! (Піднімає картуза і, приємно посміхаючись, іде до воріт).

2-е вікно. Спасіба, ваше благородіє! *

Помічник. За что это?

2-е в і к н о. А за баришню нашу.

Помічник. А вам-то что? (До Марусі). Слышите?

2-е в і к н о. А это, ваше благородіє, наша барышня.

Маруся. Да! Я и забыла. (Біжить до помічника). Передайте, пожалуйста, для этих камер вот этот табак.

Помічник. Табак? Хм. Ведь это нелегальщина? А? Хе-хе-хе... Ну, бог с вами, так и быть уже, совершу еще одно преступление. А они обожают вас, хе-хе-хе!

Маруся. Да, мы — друзья.

Помічник. Это — очень трогательно. Передам, передам... Только, слышь, вы там? Молчать обо всём, как камни! Поняли?

2-е й 3-є вікна (радісно). Поняли, ваше благородіє. Спасіба! Покорнейше благодарим!

Помічник. То-то же! До приятного свидания! Маруся. До свидания! Спасибо!

Помічник з приємною посмішкою зникає в хвіртці.

2-е в і к н о. А що, видітє, баришня, ми вам не говорили? О, он такой, що хлебом не корми, а только щоб красіза баришня любезное слово сказала...

З'являється Трохим. Іде швидко, поспішно. Напружено шукає очима. Губи тісно, понуро стулені. Зобачивши Марусю, підходить.

Трохим (одривисто, задихано говорить). Добре, що застав. Мені треба вас... Два слова.

Маруся(трохи злякано і схвильовано дивиться на ньо-го). Добре.

Трохим (одвівши на кінець кону, глухо). Ви вже передали в тюрму?

Маруся. Уже.

Трохим (закусивши губу, якийсь час мовчить). Ну, все одно! Не моє діло. Я тільки от що хотів сказать: я завтра ввечері виїжджаю з города і брать участь в цій справі не можу. А тепер прощайте! (Хоче йти).

Маруся (вражено). Чекайте, як же так? Я ж передала вже, що в четвер.

Трохим. Як знаєте. Я не можу. Чуєте? Я не можу, не маю сил.

Маруся. Це через те, що ви сьогодні бачили?

Т р о х и м. Я це бачив завжди, й тільки ідіот проклятий... Ні, краще прощайте. Краще прощайте, говорю вам, бо може отут же, зараз трапитись нещастя...

Маруся. Ні, ні... Підождіть. Що ж це?.. Це помилка... Це...

Трохим. Яка помилка? Де? Навіщо знов брехать? Навіщо ви брехали мені? Навіщо? Маруся. Коли? Як?

Трохим. Тоді, коли позволяли руки цілувать вам. Для чого? Для чого ця брехня?

Маруся. Я вам цим брехала? Неправда!

Т р о х и м. А чим? Значить, все-таки брехали? Ні, лучче прощайте. Лучче...

Маруся. Чекайте, я не можу! Ви не маєте права тепер виїжджать... Ви їх погубите. Я вас молю... Я все...

Трохим. Плювать! Все одно. Я теж погибаю... Ох, і ідіть собі, ідіть швидше!.. (Зривається з місця й біжить по дорозі в город).

Леонід (хутко підходячи). Що тут було? Що він тобі сказав?

Маруся. Все пропало! Все пропало тепер!.. Боже, що ж мені робити?! О, проклята краса моя! Проклята!

Леонід. Та що таке? Не кричи тільки так, усім чути...

Маруся. Трохим не буде брати участі...

Леонід. Ну, так що? (Роздратовано). Я не розумію, чого з ним так панькаються. Ну, не буде, так що з того? Другий буде на його місці...

Маруся. О, ні-ні! І все через мене... Все через мене. Я скрізь вношу нещастя своєю красою... скрізь... Це не перший раз... Ні, я — недостойна буть з вами. Я — недостойна! Господи, що ж я наробила? Що ж робить тепер? Що робить?

Леонід. Та чого ж він не буде брать участі?

Маруся. Через мене, через мене! (Злісно, натхненно стріпнувшись). Ні! Я знаю тепер! Да, я знаю... Леоніде! Слухай сюди: ти любиш мене?

Леонід. Господи, Марусю! Що з тобою?!

Маруся. Одповідай тут же, зараз: любиш?

Л е о н і д. Та я до муки, до болю люблю тебе, як..

Маруся. За красу мою?

Леонід. Ах, дітко, та покинь ти свою красу! Хіба можна буть такою? Це — idee fixe 7 твоя тепер. Не всі ж — Трохими, звірі, єсть вище краси твоєї. І я люблю в тобі те, що вище краси, вище цього звірячого, говорю...

Маруся. Правда? Тоді не все пропало! Не все! В четвер буде! Я знаю тепер. Слухай: ти свідомо сказав? Ти подумав? Ти вдумався у те, що ти сказав?

Леонід. Ах, Марусю, що думать, коли я це занадто почуваю. (Показує на груди). Тільки заспокойся ти. Що з тобою?

Маруся (жагуче, натхненно). Я вірю! Я вірю тобі! Дякую! Чуєш: я тобі страшно дякую!

Леонід. Ти чудна. Що з тобою, що тут сталось, скажи ж мені!

М а р у с я. Ти завтра узнаєш. Завтра... Все, все узнаєш... Все буде по-новому... Годі! Прощай!

Леонід. Чекай, куди ж ти? Ми ж разом ідем...

Маруся(з пафосом маленьким). Ні, не треба, не треба! Я боюсь. Я повинна бути сама. Прости мене... Нічого не думай поганого про мене... Вір мені, вір своїй Марусі, вір, що вона теж може буть сильною й любить те, що вище краси! Прощай, не йди за мною. Я молю тебе! Вір мені, як я вірю тобі. Ти побачиш! До завтра, єдиний мій! (Повертається і хутко, з високо піднятою головою, спішить по дорозі).

З вікон. Баришня! Куди ж ви? Баришня!

Маруся (зупиняючись). Прощайте! Прощайте!

З в і к о н. До свіданія! Приходьте скорей! До свіданія!

Маруся. Прийду! Прощайте!

З в і к о н. Та как же ви без марша домой? Хлопці! Гей! Марш баришні!

Маруся. Дякую, дякую! Я дуже спішу! З вікон.

— А ми вам в ногу! Раз-два! Начинай!

Співають: "Гей, не дивуйте" швидким темпом. Маруся хитає головою, озирається на Леоніда, робить йому привітний знак рукою і з натхненним виглядом зникає по дорозі. Леонід помалу, задумливо-понуро протираючи пенсне, іде за нею. З вікон спів.

Завіса

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

Трохимова кімната. Ліжко, стіл, умивальник, на гвіздках одежа. Шпалери

й мебель поганеньких меблірованих кімнат. Трохим сам. Ходить по хаті і, держачи в руках книжку, завзято-злісно

повторяє:

— La vache — корова, la vache — корова, le lièvre — заяц, le lièvre — заяц... (Зупиняється, дивиться непорушно в одну точку; стріпується). La vache — заяц, la vache — заяц... Тю, чорт! La vache — корова, la vache— корова... (Читає). Корова и заяц паслись на лугу. Ідіоти!.. La vache et... et... Щоб тебе чортяка взяла (зазирає в книжку), lièvre, lièvre, lièvre!

Стук у двері.

Трохим. Ввійдіть! Le lièvre — заяц, la vache — корова, la vache — корова.

Цінність Маркович (входячи, швидко, нервово). Ну, слава богу, застав. Де ви пропадали цілі сутки? Ви знайшли мою записку?

Трохим (похмуро). Знайшов. JLe lièvre — корова, le lièvre — корова...

Цінність Маркович (здивовано). Що ви?

Трохим. Нічого. (Читає). "Корова и заяц паслись на лугу"...

Цінність Маркович. Та що таке? Яка корова? Що ви робите?

Трохим. Учусь. Le lièvre — корова... чи той... 1a vache — корова, lièvre... Я вашу записку застав... Але якщо ви по тому самому ділу, то прошу мені не перешкоджать. Я їду за кордон і вчу французьку мову. Можете судить мене, виключать, все, що хочете... La vache — корова, la vache — корова.

Цінність Маркович. Ні, в цій організації просто божевільні якїсь! Божевільний дом, ви, любчики, чорт би вас усіх узяв! Він мову вчить! Ну?! Та знаєте, що ви наробили своїм ідіотизмом?

Трохим. Прошу не лаятись. І не мішать мені, я нічого знать не хочу! La vache — заяц... la vache — заяц...

Цінність Маркович. Ні, це щось у всякому разі оригінальне. Побий мене сила божа, коли це хоч не оригінально. За розумність не одповідаю, але оригінально... (Рішуче). Ви знаєте, що зробила ваша Маруся?

Трохим. Не знаю! (Скажено). І знать не хочу! Чуєте ви чи ні? Що вам треба тут з вашою Марусею? Ніяких Марусь я не знаю, щоб їх чор-рт побрав! Ну, що вона зробила? Що? Ну, говоріть! Говоріть!

Цінність Маркович. Ну, з вами багато не наговориш...

Трохим (благаюче). Слухайте, Цінність Маркович, ви — хороший чоловік, я вас молю: дайте мені спокій хоч на тиждень! Присягаюсь вам, що я за себе не одповідаю,— от візьму оцю лампу й запустю вам у голову! Ради бога, пожалійте ви мене!

Цінність Маркович. Ну, це вже... Це вже... Вибачайте, я всяких людей бачив, а таких мені перший раз... (Рішуче). Слухайте сюди, дика людина ви. Слухайте: ви погубили Марусю. Чуєте? Маруся пропала. Нема Марусі.

Трохим мовчки вражено дивиться на нього.

Цінність Маркович. Ага! Ви погубили її.

Трохим. Що ви мелете? Що таке?

Цінність Маркович. Таке, що попрощайтесь з своєю Марусею, нема її. Годі. Нема. Чорт би вас всіх узяв... Чого дивитесь так?

Трохим (тихо). Я не розумію, що ви кажете.

Цінність Маркович (злісно посміхнувшись). Ну, зараз зрозумієте. Ми у вас призначили останню збірку. Вони зараз ідуть сюди... (Ходить). Ах, ти біда моя! Я перший раз в своєму житті натрапляю на таку історію. Я перший раз розтерявся. їй-богу! Я всю ніч не спав. Накажи мене бог. Я не міг спати. Абсолютно не міг. А тут ще виявилось, що вартового черга не в четвер, а в середу, завтра, значить. Прийш-лось знов бігти до тюрми. І вас ще чортяка занесла кудись, думали, що арештували вже десь на вулиці. Прямо пекло. Леонід дурня строїть. Обоє, як божевільні якісь, обнімаються, цілуються, плачуть, очі блищать... Якесь пекло!

Т р о х и м. Та скажіть же, що таке, я ні чорта не розумію. Що сталось? Хто обнімається?

Цінність Маркович. Зараз узнаєте... Почекайте. Будете мать ще приємність... Чорт би вас всіх узяв!..

Стук у двері. Трохим напружено дивиться на двері.

Цінність Маркович. Ввійдіть!

Входять Оксана й Михайло. Трохим глибоко зітхає.

Цінність Маркович. А, це ви? А ті йдуть? О к с а н а (з чудною посмішкою, в якій помітно і мстливу радість, і досаду). Ідуть... Позаду.

Цінність Маркович. Так... Ну, Трохиме, підіть скажіть вашому Махтею, хай посторожить на вулиці, поки буде збірка. Живо! (Трохим помалу виходить). А ви, Михайло, що скажете? Ви яким способом сюди?

М и х а й л о. Та я, бачите... Мені вас треба було. Так я до товаришки Оксани... (Мнеться).

Цінність Маркович. Нічогісінько, любчику, не розумію, нічогісінько... Ну, от я тут. Що скажете? Ви швидше, бо я не маю часу. У нас тут зараз...

Михайло. Та я, бачите... Така, їй-богу, історія, що й говорить мені якось стидно... Конешно, що народ усе малооб-разований, малопонятний... Ну, і. той, конешно,..

Цінність Маркович. Та в чому ж річ?

Михайло. Та товаришка Маруся...

Цінність Маркович. Ну?

Михайло. Вона вчора занімалась з нашим гуртком...

Цінність Маркович. Так... Ну?

Михайло. Ну, хорошо занімалась... Нічого будто... Хлопці ніби слухають. Не так, як повсігда, ну слухають... Ну, тільки ж пішла вона, як вони всі до мене: "Передай у комітет, щоб дали другого інтелігента, не можем з нею зані-маться". Всі в один голос...

Цінність Маркович. Чого ж то так? Що за єрунда?

Михайло. Конешно, народ первобитний, некоректний... "Жалко, говорять, так жалко, що не можем прямо слухать..." Це, значить, що товаришка Маруся з собою зробила... "Хай, говорять, вона занімається з такими, що не бачили її..."

Цінність Маркович. Що за єрунда! Таж нею так довольні були?

Михайло. Та, знаєте, конешно... Воно, положим, правда, що вона не дуже той... Ну, як раньше, так нічого, приятно було слухать, хоч ми вже все знаєм, що вона говорила. Ну тепер... Жалко дуже...

Оксана. Хм! (Голосно насміхається).

Михайло і Цінність Маркович зиркають на неї.

Цінність Маркович. Погано... Ну, що ж робить?.. Скажіть, щоб почекали... Хутко наїдуть сюди нові товариші, тоді якось зробимо...

Входить Трохим і мовчки сідає.

Михайло. Я для того й шукав вас... на роботу сьогодні через це не пішов... Що, значить, неловко нам говорить їй, а в суботу у нас занятія... Так що...

Цінність Маркович. Ну, добре... Ми подумаємо... Ви йдіть зараз, вам товаришка Оксана завтра все скаже, як і що... А зараз ми дуже заняті...

Михайло. Так я й скажу... Бувайте здорові!

Прощається й виходить.

Цінність Маркович. Бувайте. Так і скажіть. (До Оксани). А це, люба моя, дуже негарно, що ви привели його сюди. З такою конспірацією ми всі ввечері, завтра будемо там, де революціонерові негарно буває. Ви могли це все сказать самі нам...

Оксана. Я рішить сама не могла, а він хотів зараз же знати... постанову... Потім, я хотіла, щоб він це заявив сам, мені могли б ще не повірить...

Цінність Маркович. Ну, єрунда... Негарно, що все йде так неконспіративно. А з цим гуртком... Я не знаю. Маруся так нервується зараз, що лучче б їй не йти завтра...

Оксана. Ви хочете мені її збуть? Ну, вибачайте. Мені нема охоти...

Цінність Маркович. Ну, Оксано, що за вирази? Я тільки боюсь, щоб в такому стані, як вона зараз, вона не наробила якихось дурниць завтра... (Трохим пильно слухає, хоче щось сказати).

Оксана. Не наробить, не бійтесь. А хочете, то не беріть її. Тільки я проти того, щоб брать замість неї кого іншого з організації...

Цінність Маркович. Але ж справа...

Оксана. Ну, знаєте, у вас своя справа, а в нас своя. Ми не можемо всю організацію випускать на одну справу...

Стук у двері. Трохим стріпується і встає.

Цінність Маркович. Ввійдіть!

Входять Маруся й Леонід.

Маруся(з лицем, ніби густо всіяним чорними прищами на щоках. На бровах, на носі і в кутках губ темно-червоні. Щільно пострижена. Іде з високо піднятою головою. Очі напружено блищать, вся має спокійний, піднятий вигляд). Драстуйте, Трохиме!

Трохим, не зводячи очей з її лиця, застигло мовчить.

Маруся. Що ж ви не одповідаєте? Чого так дивитесь? Ну, дивіться... (Ближче до нього підходить, скидає капелюх і підставляє лице. Трохим машинально відступає). Ха-ха-ха! Ви боїтесь навіть?

Трохим (тихо). Ні, я не боюсь.

Маруся. Невже? Це добре... Ну, у всякому разі, не ревнуєте вже? Тепер ніякого нещастя не може трапитись? Правда? Ми прийшли обсудить завтрашню ніч... Я думаю, ви вже не одмовитесь од цієї справи?

Трохим глибоко зітхає, проводить рукою по лобі, мовчить.

Маруся. Ну, що ж ви? Товаришу Трохиме! Одпові-дайте ж, тепер ви ідете до тюрми? Ну? Трохим (тихо). Іду...

Маруся. Что и требовалось доказать! (Озирається до Леоніда, киває головою й посміхається з виглядом "Що? Хіба ми не так говорили?" Нервово проходить вперед). Ну, а тепер, значить, можна й обговорювать завтрашню ніч...

Леонід мовчки здоровкається з Трохимом і проходить вперед. Трохим, як сонний, починає без ладу ходити по хаті, переставляє стільці, складає книжки, виливає для чогось з глечика воду в миску умивальника; часом зупиняється й дивиться на Марусю.

Цінність Маркович^ усилено-діловито). Ну, в такому разі, мої панове, давайте, перш усього, точно встановимо, хто йде завтра, а хто зостанеться на розплід організації... Нас не багато... Якщо...

Маруся. А що, Цінність Маркович, бачите: не стало в мене одного товару, й перестали деякі покупці ганятись за мною. Остався товар, який не для всякого лавушника має цінність.

Цінність Маркович. Звичайно, звичайно... Так от, мої панове, нас єсть зараз... раз, два, три, чотири...

Маруся (сідаючи на Трохимове ліжко). Леоніде, сідай тут... (Показує поруч себе). Товаришу Трохиме, ви нічого не маєте проти, що я сіла на ваше ліжко?

Трохим (зупиняючись). Що ви кажете? Вибачайте, я не дочув...

М а р у с я. Я кажу, чи не маєте чого проти того, що я сіла на ваше ліжко?

Трохим. О, прошу. Чого ж, я можу...

Маруся (з смішком). Бо потім і спать не захочете... Ха-ха-ха! Тільки ви не дуже лякайтесь мене. Ці плями зійдуть, це сірчана кислота... вроді

оспи тільки зостанеться. І коси одростуть... Ха-ха-ха! У вас лице, як сьогодні у помощника з тюрми... Для нього теж всі мої цінності пропали. Насилу упросила ще раз передать. І для вартового теж... Хотів навіть штиком мене проколоть за те, що балакала з уголовниками... Да, да! А уголовні більше марша не співають. Розвінчана королева. Ха-ха! Так от у вас така фізіономія, як у того вартового... Пропало все, правда? (Швидко одвертається, хапає Леонідову руку, ніжно дивиться йому в лице і, не випускаючи руки, прудко звертається до Цінності Марковича). Ну, так, значить, ми можемо тепер обговорювать. З боку товариша Трохима зачіпки більше не буде.

Оксана. Гм! (Посміхаючись дивиться на стелю).

Маруся й Леонід швидко зиркають на неї.

Цінність Маркович. Я думаю, я думаю... Так от, виходить, що нас усього єсть шість чоловік. До тюрми йдуть: Трохим, Маруся, Леонід і я... Зостаються Михайло й Оксана. Михайла сьогодні не буде, він на роботі... Так от, мої панове, я находжу, що їх двох мало, а нас чотирьох багато... Нам досить трьох: один кидатиме і двоє постових, які з групами біжать до екшажів... Один з одного боку, другий з другого. Як ви думаєте?

Всі мовчать якийсь мент.

Цінність Маркович. Ну що ж ви, панове?

Оксана. Я проти. Чотирьох до тюрми не багато...

Маруся. Це ви пропонуєте, значить, рішить, хто з нас чотирьох зайвий.

Цінність Маркович. Ні, я не це пропоную. Навіщо так мої слова розуміть... Я дбаю про інтерес організації, яка зостається тільки з двома товаришами...

Оксана (іронічно). Спасибі.

Маруся (помалу). Трохим... кида. Цінність Маркович — організатор... Значить, або я, або Леонід зайві...

Леонід (нервово). Прошу слова! Я, перш усього, не згоджуюсь, що досить трьох чоловік до тюрми... Цінність Маркович не може йти в рахунок, він — організатор, а не постовий. Він — скрізь, і коло постових, і коло екіпажів, і коло Трохима. Постів у нас два, значить треба двох постових... Я взагалі не розумію, для чого навіть піднімать це питання. Оксана з Михайлом зостаються. Тут або пан, або пропав... У всякому разі, коли нас перестріляють, вони не дадуть організації вмерти... От і все. Ніхто не зайвий. І я пропоную це питання знять зовсім з порядку денного... (Схвильовано замовкає).

Цінні с'ть Маркович. Панове! Я не стою на цьому, я тільки так. Мені тільки здавалось. Ну, а раз ви всі думаєте, що трьох мало, то залишим це... Я більше, так сказать... Наприклад, товаришка Маруся, будучи тепер... Ну, та годі. Беру свою пропозицію назад. Тепер ось що...

М а р у с я. Ні, ви докінчуйте! Що таке "Маруся, будучи тепер"? Негодна вже? Да?

Оксана (дивлячись у стелю). Хм!

Цінність Маркович (обурено). Слухайте, моя люба, що вам бог дав?! Що ви говорите?

Маруся (глянувши на Оксану, гордо, нервово задирає голову). Взагалі, мені здається, що товариші неприхильно відносяться до мого вчинку з собою. Я, розуміється, дбала не про прихильність, а про справу. І коли...

Леонід (схвильовано). Марусю! Не треба! Чуєш? Не треба.

Маруся (покірно). Ти думаєш? Оксана. Хм!

Цінність Маркович (поспішно). Ну, покиньмо про це. Товаришка Маруся зробила так, як вважала за краще. Якби не вона, побіг наш міг би надовго затягнутись, а то й зовсім провалитись, бо вже занадто багато людей про нього знає. Ніхто, значить, не думає неприхильно відноситись, а навпаки... Розуміється, спосіб дуже... дуже жорстокий. Можна було б... Ну, та хто його знає. Отже, про це нема чого довго балакати. Тепер треба умовитись про деталі. Де і як сходитись, що...

Леонід. Про це ж умовлялись вже не раз. Десята година, правий рівчачок коло тюрми... Що далі?

Цінність Маркович. Ну, і добре... І добре... Товаришу Трохиме!

Трохим (який сів коло столу й часто позирав на Марусю). Що?

Цінність Маркович. Не забудьте зв'язать вартового. Це — ваша справа. Щоб, бува, не напакостить чоловікові, або щоб він, рятуючи себе, нам не напакостив. Чуєте, Трохиме?

Трохим. Чую... (Не зводить очей з Марусі; видно, все більш та більш хвилюється).

Цінність Маркович (пильно вдивляється в нього). Що ж ви чуєте?

Трохим. Щоб не напакостив... (Раптом встає, сильно здавлює руки, до Марусі). Нащо? Нащо ви так? (В розпуці хапає себе за голову, сідає, припадає до столу й ридає).

Всі якийсь мент здивовано і схвильовано мовчать. Маруся розтеряно, зігнувшись вся до нього, дивиться великими очима, ворушить губами, ніби бажаючи щось сказати, але не може.

Леонід (раптом схоплюючись, нервово, злісно кричить). Ви... дурень! Чуєте ви?! Я вам це свідомо говорю. Ви — скот! Не смійте ревти! Чуєте?

Трохим (змовкає, потім помалу підводить голову). Простіть мене. Я справді дурень, собака... Вирвалось у ідіота... Простіть, я розумію ваше становище, Леоніде...

Леонід. Моє становище? (Непорозуміло озирається). Моє становище? Що ви мелете? Це мені подобається! Та ви знаєте, що за це морду б'ють?!

Трохим (тихо). Бийте... Серйозно говорю: бийте...

Цінність Маркович. Ну, панове! А, боже мій, от цього ще не хапало... Ти диви! Може, ще дуель, скажете? Це добра справа... Заспокойтесь, Леоніде!

Леонід (дуже хвилюючись). Я — спокійний. Мені нема чого заспокоюватись... Хай інші заспокоюються... Скоти!!! Ви повинні впасти на коліна перед нею (показує на Марусю), сліди її цілувати. Ви... ви... повинні благословлять, що в нашу організацію ввійшла така людина. А ви... ви всі тюкаєте на неї за її святий, геройський вчинок... (Раптом обертається до Оксани). А ти... А тобі сором! Ці твої посмішки і хмикання недостойні людини... Не великодушно, низько, погано! Я тебе поважав, а тепер...

Оксана (жорстко й різко). А тепер побіжиш за мною!

Леонід. Що-о?

Маруся круто повертається до неї.

Оксана. Те, що чув. Ну, годі сентиментальності розводить. Цінність Маркович, все вже скінчено? (Раптом до Леоніда). Тільки пам'ятаєш, що

я сказала? Два рази одного любить не вмію. Я — не великодушна: лучче не біжи за мною. (До Цінності Марковича). Справа скінчена?

Цінність Маркович (який весь час поривався зупинити розмову, поспішно). Я не знаю... Треба б ще...

Л е о н і д (до Оксани). Ти — смішна! Розумієш ти? З тебе тільки сміятись можна! "Побіжиш". Ха-ха-ха!.. От за ким я побіжу. (Показує на Марусю). От за ким я рачки поповзу... Вона вище вас усіх! Краще, прекрасніше! Ти недостойна башмак її поцілувать!

Оксана (теж розпалюючись ненавистю). Да? Ану, ти, поцілуй її тепер, як цілував колись мене? Ха-ха-ха!

Леонід. Оксано!

Оксана (зі злим викликом). Що?

Трохим (з мукою). Годі! К чорту! Я більше не можу! (Хапає з гвіздка капелюх і біжить у двері).

Цінність Маркович. Панове, панове! Заспокойтесь! Оксана, Леоніде... А боже мій! Так же з справою не можна. Що ж це таке?..

Оксана, важко дихаючи, натягає рукавички. Маруся сидить непорушно-закам'яніло. Леонід швидко ходить по хаті.

Оксана (зірвавшись з місця, швидко підходить до Марусі, простягає руку, суворо). Простіть. Я любила його. Ви одняли. Простіть.

Маруся (злякано, не розуміючи). Що?

Оксана круто одвертається й швидко виходить із хати.

Цінність Маркович. Та куди ж ви всі розбігаєтесь! Що ж це таке? їй-богу, я ні чорта не розумію... Ану вас к чор-р-р-ту усіх. Це просто... Я не знаю. Тут іменно божевільним зробишся... (Хапає капелюх і сердито виходить, щось бурмочачи).

Мовчання.

Маруся (ворушиться, потім з страхом і тоскою бере себе за голову). Господи!.. Невже не треба було?!

Леонід (зразу зупиняючись, злякано). Мовчи! Мовчи, Марусю! Треба! Треба було! Чуєш? (Стає перед нею на коліна, хапає руки її, цілує). Треба! Треба! Я люблю тебе! Люблю, люблю, люблю!

Маруся (тихо). Чи я ж цього ждала? За що ж?

Леонід. Нічого, нічого... Вони — дикі, скоти... Тебе

оцінять. •

Маруся. Леоніде! Через що вона так сказала тобі?..

Леонід. Мовчи! Вона — божевільна. Од ревності, од заздрості, од низьких своїх інстинктів. Паскудна, пошла женщина!

Маруся. Це — неправда, Леоніде?

Леонід (злісно встаючи з колін). Та неправда ж, неправда, ніколи цього не буде. Я тільки ненавиджу її!

Маруся. Ти любиш мене, як і... раніше?

Леонід. О, Марусю! (Хапається за голову, з мукою). Навіщо такі питання! Я молю тебе, не питай так, не питай ніколи! Чуєш?

Маруся. Ти боїшся?

Леонід (кричить). Я нічого не боюсь! Я люблю тебе! Годі про це... Ходім!

Маруся. Ходім... (Встає, застигає, ворушиться, видно, хоче щось сказать і не одважується). Леоніде!

Леонід. Що, Марусю?

Маруся (мнеться... Рішуче). Іди сюди... Ближче...

Леонід підходить, вона кладе йому на плечі руки і близько нахиляється лицем до нього; хвилюється.

Маруся. Слухай... Прийди сьогодні до мене. Прийди, як... як муж...

Леонід. Ах, Марусю!.. (Трохи одсовується). Навіщо ти це тепер?..

Маруся (жалко зігнувшись). Ні, Леоніде?.

Леонід (з стражданням). Марусю! Не треба... Потім! Ти сама сказала, щоб чистим піти. Потім, все потім...

Маруся (помалу, вбито схиляє голову і стоїть якийсь мент: Потім підводить, нудно блискає очима й говорить). Так. Ходім.

Леонід. Марусю... голубко. (З мукою й ніяковістю). Ти, може, думаєш, що я того не хочу, що...

Маруся (поспішно, злякано). Не треба! Не треба! Ходім!.. Не муч... Не треба... Ходім! (Швидко вибігає з хати).

Леонід (за нею). Марусю! Марусю! Та хіба ж...

Завіса

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

Ніч. Поле. На заднім плані видно тюремну стіну; за стіною тюрма, збудована на кшталт літери П. Вікна її жовтіють у тьмі квадратиками: з деяких видно голови в'язнів, які то ворушаться, то зникають, то непорушно темніють у них. Іноді виразно, хоча дуже глухо, чути, як перегукуються в'язні між собою. Можна часто розібрати окремі слова. Ввесь час цього розділу перегукування не перестають. На сцені нікого. Серед різних згуків ночі чутно з тюрми чоловічий голос:

— Га-ля-а... Га-а-ля-а!

Пауза.

Тонкий жіночий голос: А-а-а? Чоловічий голос: За-спі-вай-те-е! Жіночий голос: А-а?

Два чоловічих голоси разом: Заспі-вай-те!.. Жіночий голос: О-о!..

Пауза.

Два різних голоси співають:

За тучами, за хмарами Сонечко не сходить,— За лихими ворогами Мій милий не ходить.

Обережно крадучись, з'являються Трохим і Цінність Маркович, зупиняються, озираються. Балакають придушено.

Цінність Маркович. Тут... (Прислухається). А тих ще немає... Погано.

Трохим. Зараз прийдуть...

Цінність Маркович (заклопотано). Ех, боюсь я, їй-богу, казав я...

Трохим. Ну, нічого. Вона просто хвилюється... Цінність Маркович. Ах, любчику мій, і ми не

з ангельським спокоєм ідемо, але ж не виробляємо того, що вона...

Трохим. Нічого... Вона більш нервова, та й годі...

Цінність Маркович. Ая все-таки боюсь. Боюсь, що встругне яку штуку отут, і май тоді... Цей її сміх, задумливість, чудні очі... Ех, не дають вони мені спокою! Серйозно, любчику, її не можна покидать одну. Я думаю, що їх треба вдвох зоставить на однім посту, хай собі тут буде з ним. Той хоч не дасть чогось зробить... А на її посту я сам стану, як треба вже буде приймать. Серйозно. Інакше я ні за що не ручаюсь. Чудна вже вона дуже стала за ці дні...

Трохим (хмуро). Да. Якась... Іноді так жалко дивиться на всіх, така... нещасна, що... Ех!

ЦінністьМаркович. Ну, а я їх поставлю тут обох. Ій-богу. Я не можу...

Трохим. А не образиться?

Цінність Маркович. Ну, чого їй ображатись?

Трохим. Та вона тепер така якась вразлива стала... Трохи не так сказав чи глянув, вже, гляди,— образилась. Прямо аж дивно... Зовсім інший характер став... наче краса й душу робила гарною...

Цінність Маркович. Тш! (Слухає). Ні, мені показалось... Ображатись їй нічого. Скажу, що на цей пункт більше народу побіжить, що Леонід сам не управиться... Та я думаю, що вони нічого проти цього не матимуть. Принаймні вона...

Трохим (задумливо). Да, принаймні вона... (Стріпується). Ех! Ну, що там! Робіть, як знаєте. Я свій пост знаю, а за інші не відповідаю. Це— ваша справа.

Цінність Маркович. Да! Так я так і зроблю, хай собі чи ображається, чи ні... Поставлю отут обох і хай собі милуються, якщо матимуть охоту сьогодні милуватись... Щодо мене, то я люблю інший час і місце для цього... А чуєте, як все чуть з тюрми?

Трохим. Тихе й чисте повітря сьогодні... Зір багато.

Цінність Маркович. Да... (Прислухається). Ну, що ж це їх немає?

Трохим. Ми швидко йшли. Зараз, мабуть, будуть...

Цінність Маркович. Вартовий коло будки ждатиме?

Трохим. Да.

Цінність Маркович. Хватить шворки? Трохим. На двох хватить.

Цінність Маркович. Так. (Ходить, нервово потирає руки).

Трохим (хмуро). Слухайте, Марковичу...

Цінність Маркович. Слухаю, любчику.

Трохим. Як той... Як, може, там щось трапиться зо мною... Ну, чорт же його знає... Ну, одірве к чорту голову чи який ідіот прострілить, так ви той... черкніть слова два по такій адресі: Черкаси, Марії Петрівні Кравченковій... Не забудете?

Цінність Маркович. Черкаси, Марії Петрівні Кравченковій... Не забуду.

Трохим. Мати це моя... Черкніть, значить, що так і так. Жалко, як не знатиме. Напишіть, що кланявся... Ну, та... Ну, і все. З того світу спасибі вам пришлю.

Цінність Маркович. Ну, що там про той світ! Ми якось ще на цьому подержимось. .їй-богу! Як-то співається: "Ой вип'ємо, куме, тут, бо на тім світі не дадуть; а хоч дадуть, не дадуть — все ж вип'ємо, куме, тут"... Аналогія трохи не той... ну, так і буде на сьогодні. Жаль — ми не випили трішки, артисти перед спектаклем п'ють... А їх все-таки нема. Це — погано вже. Погано. Чи не вчинила-таки чого Маруся наша? Ех, якби вже швидше мені втікти од вас... Ех, швидше! (Слухає). Співає тюрма... Співай, співай, серденько. Люблю я цей спів! Ні в одній опері я не чув ніколи співів з таким чуттям, як в тюрмі...

Трохим. Да-а.

Мовчання. З тюрми чується:

Эх, ты доля, моя доля, Доля горькая моя, Гей, не ты ли, моя доля, До Сибири довела (і т.д.).

Пісню прорізає різкий, тужливий свист вартового.

Цінність Маркович. А оцей свист — паскудна штука... А тих усе нема! А, бідонько моя, вони всю справу споганять.

Трохим. Шш! (Прислухається). Здається, йдуть. Цінність Маркович. Да, щось наче рухається... Двоє чи одно?

Трохим. Двоє. Вони... (Тихо гукає). Леоніде! Ви? Леонідів голос (глухо). Ми...

З'являються справа Леонід і Маруся.

Цінність Маркович. Що ви так довго? Леонід. Хіба довго? Ми й так поспішали... Маруся (хапливо, нервово). Спізнились? Га? Ми

просто бігли... Чуете, як співають. Усе чуть... Чуєте? Треба тихше балакать.

Цінність Маркович. Да, да... Тільки ось що, мої панове: перш усього, поменше хвилюватись. А друге таке: на цьому посту треба двох людей, бо на цей бік побіжить більша група... Я пропоную Леонідові й Марусі обом стоять тут. А я займу Марусин пост. Ви нічого не маєте проти?

Леонід. Я — нічого. Не знаю, як Маруся... Та раз треба...

Маруся (вражена). Чекайте... Значить, я не там буду? Цінність Маркович. Ви будете тут, разом з Леонідом...

Маруся. Ах, мені не це... Ну, все одно. Да, да, добре, я остаюсь тут. А Трохим, значить, на старому місці.

Цінність Маркович. На старому, на старому. Тільки дуже прошу не хвилюватись... Ну, Трохиме, ви можете йти в'язать вартового. Чекайте. Значить, ви потім вертаєтесь на цей пост. Маруся співає сигнал, їй одповідають, тоді ви йдете. Так. Валяйте тепер...

Трохим. Ну, бувайте!

Цінність Маркович. Хай вам добре буде. Трохим. Дякую. (Нахиляється і зникає на правому боці в темноті).

Маруся непорушно вдумливо стоїть. Цінність Маркович ходить, зігнувшись, нервово потираючи руки.

Леонід (сідаючи на землю). Ви б, Марковичу, краще сіли або лягли... Сядь, Марусю. Так воно конспіративніше буде...

Цінність Маркович. Не можу, любчику, не можу... Нізащо зараз ні сидіть, ні лежать не можу. Тут уже хоч би стріляли прямо в пику, так не сяду й не ляжу. Так уже господь милосердний создав. Нічого не поробиш!

Леонід. Та хоч не ходіть.

Цінність Маркович. Знаю, любчику, що й ходить не варто б. Не можу.

Маруся (що лягла, закинувши руки за голову). А зір скільки! Колись я вірила, що то душі людські...

Пауза.

М а р у с я (глибоко зітхнувши). У що колись не віри-лось!.. (Швидко сідаючи). Слухайте, Марковичу! Цінність Маркович. Слухаю, Марусенько. Маруся. А де ж Трохимова бомба? Леонід. Тш! Тихше. Не треба так голосно... Маруся. Я забула.

Цінність Маркович. Лежить там, де їй треба лежать. А потім встане і зробить те, що їй треба зробить...

Маруся. Але це дуже небезпечно для Трохима?

Цінність Маркович. Ну, не так, як букетик фіалок у руках, але береженого, моя радість, і бог береже. Все од бога, моя хороша...

Маруся. Ах, та покиньте ваші жарти! Не місце їм.

Цінність Маркович. От іменно, моя люба, коли й жартувать, як не тепер, а не нервуватись і голосно кричать...

Маруся (понижуючи голос). Я не нервуюсь. Я вас питаю, є хоч один шанс, що його може розірвать?

Цінність Маркович (з легким роздратуванням). А, слухайте, серце, ви ж не дитина й повинні розуміть, що бомба — не апельсин же все-таки... Все може буть... Зручно кине, нічого не буде. Кине недалеко од себе, може штовхнуть... так, що й не встане.

Маруся (лягаючи знов). Так. Дякую.

Леонід. Ану, тихо! (Слухає).

Чути невиразний, сумний спів і далекі перегукування. Маруся. Що таке? Що таке?

Леонід. Нічого. Мені почувся крик якийсь коло стіни... Цінність Маркович. Ну, там кричать нікому... Маруся. А може, його схопили? Леонід. Ну, це не може бути...

Маруся. А чого ж він так довго? Господи! Яка тоска! Як тут тоскно... Тюрма страшна така...

Свист вартового, протяжний, виючий. Маруся. Навіщо вони свистять?

Цінність Маркович. Це вартові... (Потирає руки).

Маруся. Який безнадійний спів... Хоч би вже швидше він. Вони там ждуть...

Леонід. От уявляю, що вони зараз переживають...

Цінність Маркович. Да, да. Погано... Коли я тікав...

Маруся (раптово стаючи на коліна). Ах, мені так хочеться скоріше заспівати їм, дать знать, що ми вже тут, що... я прямо не знаю.

Цінність Маркович. Тш, тш, Марусю, тільки заспокойтесь, зараз прийде Трохим, тоді співатимете.

Маруся. Ах, чого він так довго! Дивіться, як чорніють голівки в вікнах. Наші на лівім боці? Да, на лівім. Я тут бувала вдень. Он вікно Петра... Здається, так давно-давно це було, а всього днів п'ять. Да, днів п'ять... (Застигає й непорушно стоїть на колінах. Стріпується). Цінність Марковичу! Так життя — базар? Ну, а що робить тим, хто не має ніяких товарів? Іти з базару?

Цінність Маркович мовчки ходить.

Леонід. Марусю, тут, їй-богу, не місце для філософій. Краще слухай...

М а р у с я. А звідки ти знаєш, що не місце? А може, якраз в таких місцях і місце? Ну, Цінність Марковичу? Одповідай-те ж!

Цінність Маркович. Шш! Здається, Трохим... Леонід. Тихо, Марусю...

Всі пильно слухають. З'являється Трохим.

Трохим (тихо). Готово.

Цінність Маркович. Зв'язали?

Трохим. Зв'язав, рот заклепав і в будку поклав...

Маруся (прудко підводячись). Ну, тепер можна, значить, давать сигнал? Да? Співать? Можна? (Хвилюється).

Цінність Маркович. Давайте. Тільки не хвилюйтесь і не дуже голосно співайте, щоб здавалось, що співають далеко від тюрми.

Маруся. Добре, добре... (Прокашлюється й, повернувшись до тюрми лицем, співає):

Зоре моя вечірняя, Зійди над горою, Поговорим тихесенько В неволі з тобою 8.

Всі напружено слухають.

Розкажи, як за горою Сонечко сідає, Як у Дніпра веселочка Воду позичає.

З тюрми чути чоловічий голос:

Добрий вечір тобі, Зелена діброво, Переночуй хоч ніченьку Мене молодого. Добрий вечір тобі,

Зелений байраче, Переночуй хоч ніченьку Ти славу козачу.

Як тільки чуються перші слова, всі з полегшенням зітхають і оживляються.

Маруся. Почули, почули! Андріїв голос!

Цінність Маркович (швидко). Чудесно! Ну, Трохиме, на місце! Після третього разу "сбейте оковы", Марусю, одповідайте.

Маруся. Чекайте. (Поспішно підходить до Трохима). Трохиме! Прощайте! (Простягає руку). Не сердьтесь на мене... і не згадуйте... поганим... Я, може, лучча, ніж ви думаєте. Може, побачите. Ну... Ну, ідіть, а то я... Нічого, нічого... Ідіть!

Трохим. Ех, Марусю! Ну що вже тепер!.. Тільки не прощайте все-таки, а до побачення! Я помирать не збираюсь. До побачення, товариші! (Стискує руки).

Леонід. До побачення!

Цінність Маркович. До побачення! Трохиме! Ви ж тікаєте на мій пост?

Трохим (озираючись). Да. (Зігнувшись, зникає наліво). Маруся. Я одповідаю. (Співає).

Ой повій, повій,

Та й буйнесенький вітре,

Та понад морем,

Та й винеси нас

Із кайданів, з неволі

В чистеє поле,

Та й понеси на Вкраїну.

(Змовкає).

Якийсь мент слухають. Тюрма мовчить.

Цінність Маркович. Так. Тепер, значить, тільки пильно слухайте. Ну, щасливо оставайтесь. Ваш екіпаж у правім рівчаку.

Леонід. Знаю.

Цінність Маркович. Хай вам добре буде. (Стискує руки).

Леонід. І вам. Маруся. Прощайте!

Цінність Маркович. Не прощайте, а до побачення... (Іде).

Маруся. Може... Всяко буває... Леонід. Так прямо на вокзал?

Цінність Маркович. Прямо. Бувайте... Не хвилюйтесь... (Зникає на лівім боці).

Маруся. Вони, значить, зараз підпоюють надзирателя? Да?

Леонід. Да.

М а р у с я. А це довго? Я думаю, хвилин п'ять, правда?

Леонід. Не знаю. Може, й менше...

Маруся. Як вони повинні хвилюватись...

Леонід. Я думаю... Во всякім разі не менше, ніж ми...

Маруся. Ти хвилюєшся?

Леонід. Да... Трохи...

М а р у с я. А Трохим? А Трохимові як? Ну, вже недовго. Вже недовго... Слухай, а ти знаєш, чого вони нас поставили тут обох?

Леонід. Ну, Маркович же сказав, що на цей бік біжить більша група.

Маруся. Нічого подібного! Умовлено, що вони діляться нарівно. Змінить умови він не міг... Леонід. Да, правда... Маруся. А я знаю чого. Леонід. Чого?

Маруся (помовчавши). Вони вважають мене нікчемною, нездатною бути на посту. Леонід. Ну, Марусю, ти знов.

Маруся. Я не хвилююсь, я не хвилююсь... Ти сам бачиш, яка я зараз спокійна... Але це факт. Цінність Маркович на мене весь час так подивлявся й потім щось сказав, вроді того, що боїться, як би я чого-небудь не наробила. Взагалі, цінність утеряла. О, я нічого! Хай... Я все-таки думаю, що на що-небудь я таки здатна. Да, да... На що-небудь. Побачать... А тебе я навмисне спитала,— я так і думала, що ти не помітиш.

Леонід. Право, я не розумію.

Маруся. Ну, нічого, нічого... Не будем більше про це говорити. Ні про що не будем говорити. Мовчать. Ох, як би я хотіла, щоб все уже мовчало круг мене, ні думок, ні споминів, нічого. Ну, годі! Ша, треба слухати. Вже недовго... Слухай, чуєш, як тюрма перегукується? Вся тюрма не знає, що вони тікають? Ні? (Помовчавши. Другим тоном). Я так хотіла посидіть в тюрмі, і не довелось.

Леонід. Хіба ти... Що значить "не довелось"?

Маруся (хапливо). Ні, я так... помилилась. Розуміється, я ще двадцять раз встигну. Тідьки мені раніше дуже хотілось... Ну, та це дурниця. Шш, слухай!

Леонід. Чудно ти поводишся сьогодні, Марусю...

Маруся. Чим? Чим чудно?

Леонід. Та так... я не можу сказати. Але цей твій спокій... Сміємся ти якось... негарно якось сміємся. Потім цей тон твій якийсь насмішкуватий... цинічний навіть трохи. Слова якісь... Я розумію, вся ця історія могла зробити на тебе сильне враження, але... так якось чудно приймать усе. Ти робиш таке враження, яке буває... ти вибачай... від сільської дівчини, яка згубила невинність і сміється з того перед другими.

Маруся. Як ти розсудливо аналізуєш все тепер! Леонід. Я завжди аналізую.

Маруся. Вибачай, я так собі це сказала... Я багато сьогодні так собі говорю... Ти не звертай уваги — я хвилююсь. І потім мені... мені ж так тяжко, Леоніде! Леоніде, мені безумно тяжко. Невже все не так, невже... Господи! В мене все перевернуто! Хаос... мука... Леоніде, єдиний мій, не будь таким зі мною, не будь, дай вірити, дай, дай... (Судорожно хапає його за руки). Я вірю тобі, одному, ти все... Леоніде, скажи, що ти мене любиш, скажи скоріше, зараз, скажи так, як казав тоді, вогнем душі скажи... Щоб я зразу зогрілась... Господи!

Леонід (хвилюючись, з жалем). Марусю, Марусю, не треба, серце, заспокойся... Бідна моя, хороша, не треба.

Маруся (жадно, жагуче). Ти любиш? Любиш?

Леонід. Марусю, тут же не місце, зараз буде сигнал, потім... Треба слухати. Ми поговоримо, треба розібратись...

Маруся,зразу остигаючи, змовкає, сидить непорушно.

Леонід (несміло, винувато). Марусю! Ну навіщо так...

Маруся (стріпуючись, піднято). Ні, нічого, нічого! Ти вибачай, я так собі... Я вірю тобі. Ти любиш мене, я знаю, любиш те, що вище краси... Ха-ха-ха! Я знаю... Ти будеш мене ще більше навіть любити, правда? Будеш звать "ніж-но-дзвенящою мрією", правда? Ха-ха-ха! Ох, ти ж чудак!

Леонід. Марусю, ти не в хаті. А сміх твій...

Маруся (понижуючи голос). Що мій сміх? Що? Це ж від радості... Ха-ха-ха! Хіба я повинна плакать? Над чим? Над ілюзіями? Чи, може, неправда, що ти мене любиш? Ану, спробуй сказать... Нізащо не скажеш, нізащо. Навіть візьмеш і поцілуєш. Ти такий. Навіть...

Леонід. Марусю!

Маруся. Що, Леоніде?

Леонід. Я тебе не пізнаю...

Маруся. Невже? Диви! — уголовні мене не пізнали, помощник, вартовий, Трохим — всі не пізнають. Ха-ха-ха! А я думала, що хоч ти пізнаєш... Да, да, я тобі вірю. Тепер я вірю... (Строго). Ну, годі. Буде. Треба слухать... а то ще пропустимо. О, не дай бог! (Пауза). Ніч... Тюрма... Як чудно... (Пауза). Як тихо! Ніч ніби слухає, що ми робимо...

Тягучий свист вартового.

Маруся. Фу, який гидкий цей свист... Ах, швидше б хоч уже, швидше! Я не можу! У мене сил не хватить... Не хватить, не хватить, боже.

Леонід (підповзаючи ближче до неї, зворушено). Марусю, голубко, не треба так...

Маруся (злякано одсуваючиСь). Не треба! Не треба!

Л е о н і д. Та що з тобою? Чого злякалась?

Маруся. Не треба! Будь таким... Так легше...

Леонід. Яким "таким"? Який же я?

М а р у с я. Я не знаю, я не знаю... Тільки не треба... Слухай краще, зараз будуть співать...

Леонід. Чудна ти!

Маруся. Нічого, нічого... слухай...

З тюрми чується спів чоловічого голосу.

Леонід Тш! (Напружено слухає).

Співають:

По пыльной дороге телега несётся,

А в ней по бокам два жандарма сидять.

Маруся (раптом підводячись). Уже! Уже! Леонід (хвилюючись). Не хвилюйся так, Марусю, не хвилюйся.

Маруся. Ні, ні... Я не хвилююсь. Я тільки... От що, Леоніде! (Хапливо виймає з-за корсажу пакет). Оцей пакет... Ви його прочитаєте завтра. Чуєте? Не сьогодні... А то й сьогодні, як хочете, мені все одні). Ну, от... Ви його прочитаєте... Більше нічого. Неконспіративного нічого... не бійтесь.

Леонід (взявши машинально пакет). Марусю, що за пакет? Що за пакет?

Маруся. Тихо, тихо. Пакет так собі, нічого... Зараз... Слухай...

З тюрми співають: Сбейте оковы (два рази)

Дайте мне волю... ; Маруся (натхненно). Да, да! Будьте певні. Ви будете мать волю... Будете!

Леонід. Марусю! Що за пакет, скажи! Для чого? Навіщо ти зараз дала?

Маруся. Так, так... Може, мене арештують. Я хочу, щоб тй прочитав його...

Леонід. Але чого ж тебе арештують? Значить, і мене ж арештують?

Маруся. Ах, покинь! Завтра все узнаєш. Ну, оддаси мені, як не арештують... Ну, подерж сьогодні у себе. Сховай. І слухай... Вони вже* другий куплет починають. Чуєш, це вже другий... Правда ж, другий? Це другий чи ні? (Дуже хвилюється).

Леонід. Заспокойся, заспокойся... Це — другий.

З тюрми:

А дома оставил он мать беззащитную, Будет она от тоски изнывать и страдать...

Маруся. Да, да, це другий... Другий! Господи... Да, да, другий! (Задихається).

Леонід. Марусю, Марусю... Ну, не можна ж...

Маруся (раптом обнімає Леоніда, жагуче цілує, одри-вається). Нічого, нічого... Це так... Я ще можу буть сильною. Це так... Да, да...

З тюрми жагуче чується:

Ах, сбейте ОКОВЫ, Дайте мне волю...

Маруся (як у сні). Да, да. (Застигає. Потім враз стріпується, ніби щось згадавши). Ох, я й забула! Боже, що ж мені робить? Леоніде, голубчику, я на одну хвилинку... Через дві секунди я назад...

Леонід. Куди? Що забула? Вже ж другий раз... Чуєш?

Маруся. Да, да, чую... Я зараз, зараз! Я забула у Трохима свій револьвер... Там... Я зараз... (Хутко біжить уліво і зникає в тьмі).

Леонід (злякано). Марусю, Марусю!

Неспокійно, в великій тривозі, зігнувшись, ходить, вдивляючись у тьму. Давить руки, поправляє пенсне.

З тюрми співають:

Оставил он также там милую сердцу, Будет она от тоски изнывать и страдать.

Ах, сбейте ж оковы, ї _

Дайте мне волю...] два Рази'

На початку приспіву "Сбейте оковы" хутко з'являється задиханий

Трохим.

Трохим. Ну, що таке? (Озирається). Де ж Цінність Маркович? В чім діло? Що за ідіотизм?!

Леонід. Що таке? Який Цінність Маркович?

Т р о х и м. Та який же, чорт би його взяв! Що йому треба? Де він? Нащо кликав? Та швидше, третій раз уже!

Леонід. Ніхто не кликав! Ніякого Марковича нема... Хто вам сказав?

Т р о х и м. Ах ти, прокляття! Та Маруся ж прибігла за мною...

Леонід. Маруся? (З жахом). Трохиме... Ох, господи! Біжіть швидше назад! Біжіть! Ви там покинули? Трохим. Там.

Леонід (пориваючись бігти, штовхаючи Трохима, не знаючи що робить). Біжіть! Біжіть! Вона все набрехала, хоче щось робить... Біжіть! Ніякого Цінність Марковича. Вона все видумала, щоб взять... О, боже!..

В цей мент співають кінець приспіву:

Дайте мне волю...

Трохим (зриваючись бігти). Ах ти ж, прокляття!

Але раптом чується страшенний вибух, вся тюрма на мент освітлюється.

Леонід (безсило сідаючи). Погибла... Боже... Трохим (зупинившись). Так... Фу ти! Да... От... (Хоче бігти і знов зупиняється). Все одно нема чого... Нема...

Чути вистріли, крики, свист вартових, в вікнах густо голівок, ворушаться,

кричать.

Леонід, сидячи оціпеніло, слухає.

Трохим (стоїть, важко дихає, пильно вдивляється у тьму. Раптом кричить): Го-го!.. Ооди!.. Тут.

Чути тупіт ніг і глухі окрики.

Трохим Го!.. Го!..

Леонід (підводиться). Біжать?

Трохим. Го!.. Го!.. Сюди!

Вибігають втікачі. Двоє передніх несуть труп Марусі. Задихані, балакають одривисто, хапливо, з нотками радості і тривоги.

Передні: Куди? Скоро!.. Там погоня... Трохиме, голубчику, здоров... Куди бігти?.. Швидше...

Леонід (підбігаючи). Мертва? Мертва! 1 разом Трохим. Сюди, сюди!.. Вона жива? / ^ Передні й задні разом, біжачи:

— Коло стіни... Лежала... Мертва...

— Швидше, швидше... Мертва...

— Без голови... Швидше...

Леонід (не пускаючи, розтеряно хапається за труп). Чекайте... Я хочу... Пустіть, я хочу...

Трохим. Леоніде! Пустіть! Потім... Чуєте, Леоніде! Та пустіть же! От ідіот! (Сильно одриває, хватає за руку й тягне його за собою). За мною! Не одставай!

Всі, озираючись, біжать за ними. В тюрмі чути вистріли, многоголосий далекий крик і довгі, тривожні свистки

вартових.

Завіса